

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

Božena Půbalová

Vegetariánství a rodičovství

Bakalářská práce

Praha 2008

Autor práce: **Božena Půbalová**

Vedoucí práce: **Mgr. Ivan Vodochodský**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2008**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

PŮBALOVÁ, Božena. *Vegetariánství a rodičovství*. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, 2008. 42 s. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Ivan Vodochodský.

Anotace

Tato práce je závěrečnou zprávou z kvalitativního výzkumu zaměřeného na rodiče vegetariány, kteří se snaží své děti vést k vegetariánství. Hlavním cílem bylo zjistit, jak sami interpretují a popisují svou situaci ve společnosti, která vegetariánství dětí často odmítá. Teoretická část práce je věnována popisu souvislostí, které jsou k tématu relevantní a situaci vegetariánských rodičů zasazují do kontextu. Jsou předloženy obecné informace o vegetariánství (dětí), jeho zdravotních a sociálních otázkách a společenských postojích k němu. Dále jsou popsány faktory, podmiňující vnímání „rodinného vegetariánství“ – symbolika masa a jeho kulturní podmíněnost a výživový diskurs v kombinaci s ideologií mateřství. Další část je věnována kvalitativní analýze polostrukturovaných rozhovorů s osmi rodiči vegetariány. Rozhodnutí o bezmasém stravování dítěte nemusí být okolím, ale ani širší rodinou, přijato kladně a rodiče vegetariáni jsou, spíše než zdravotním rizikům, často vystaveni morálnímu ohrožení či přímo odsouzení. Svou vegetariánskou identitu tedy musí (re)interpretovat tak, aby byla v souladu s pozitivní ideologií rodičovství, např. poukazováním na zdravotní výhody vegetariánství a naopak zdůrazňováním škodlivosti masa či dalších živočišných výrobků. Je zdůrazněna také potřeba ujištění rodičů o vhodnosti vegetariánství a jsou uvedeny zdroje, ze kterých zmíněné vychází. Poslední část práce je věnována praktickým problémům, které v současnosti z volby nekonvenčního stylu stravování vyplývají.

Annotation

This thesis is a final report from a qualitative study focused on vegetarian parents, who also lead their children to vegetarianism. The main purpose of the study was to examine

in what ways the parents interpret and analyse their position in society, which often views the children vegetarianism as a controversial issue. The theoretical part of the work describes the background, which is relevant to the topic and help us to put the situation of vegetarian parents into a necessary context. The general information about (childhood) vegetarianism, health and social issues linked to it, are presented. The factors underlying the “family vegetarianism” – cultural relativity and symbolic of meat and nutritional discourse in combination with the ideology of motherhood, are also discussed. An entire section of the study was given to qualitative analysis of the half-structured interviews with eight vegetarian parents. The decision about the meatless diet of their children is not always accepted by general society or by their extended families and parents also often face moral judgments rather than medical problems. Therefore parents have to (re)interpret their parental identity in accordance with the positive ideology of parenthood, for example by pointing out the medical advantages of vegetarianism or by emphasizing the harmfulness of meat and other meat products. This study emphasizes the parent’s need of affirmation about their choice of upbringing their offspring and acknowledges the original research on this topic. The last section of the study addresses the practical problems resulting from the unconventional alimentation lifestyle.

Klíčová slova

vegetariánství, rodičovství, výchova, výživa, stravování alternativní

Keywords

vegetarianism, parenting, education, nutrition, alternative nutrition

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 20. 5. 2008

Božena Půbalová

Poděkování

Ráda bych poděkovala konzultantovi Mgr. Vodochodskému, členům Klubu Naše dítě vegetarián a především všem mým respondentkám.

Obsah

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	8
ÚVOD	11
1 TEORETICKÁ ČÁST	13
1.1 VEGETARIÁNSTVÍ	13
1.1.1 <i>Vegetariánství v ČR</i>	15
1.1.2 <i>Vegetariánství a děti</i>	16
1.2 SPOLEČENSKÉ SOUVISLOSTI	20
1.2.1 <i>Kulturní podmíněnost a symbolika masa</i>	20
1.2.2 <i>Výživový diskurs</i>	23
1.2.3 <i>Ideologie mateřství</i>	26
1.3 SHRNUTÍ	27
2 METODOLOGIE	29
3 ANALÝZA	31
3.1 OBNOVENÍ POZITIVNÍ RODIČOVSKÉ IDENTITY	31
3.2 NESOUHLAS OKOLÍ	37
3.3 POTŘEBA UJIŠTĚNÍ (UKOTVENÍ VE VEGETARIÁNSTVÍ).....	41
3.3.1 <i>Dítě a maso</i>	45
3.4 PRAKTICKÉ PROBLÉMY	47
ZÁVĚR	50
RESUMÉ	53
POUŽITÁ LITERATURA	56
SEZNAM PŘÍLOH	59
PŘÍLOHY	60

Projekt bakalářské práce

Konzultant bakalářské práce: Mgr. Ivan Vodochodský

Předpokládaný název práce: Vegetariánství a rodičovství

Námět práce:

Za téma mé bakalářské práce jsem si zvolila postoj rodičů – vegetariánů k výchově (resp. výživě) svých dětí. Vegetariánství se v naší společnosti stává stále více rozšířeným fenoménem a společně s tím přibývá také vegetariánů, kteří se stávají rodiči. V takovém případě stojí vegetarián před rozhodnutím, zda za způsob stravování svého dítěte zvolí vegetariánství, či naopak konvenční stravu. V mém šetření se chci zaměřit na ty vegetariány, kteří se bezmasou výživu rozhodli podávat také svým dětem. Zajímá mě jak vnímají svou situaci, zda se díky své odlišnosti setkávají s nějakými problémy či omezeními a jak ze své pozice hodnotí postoj společnosti k, u nás (jak naznačují některé medializované kauzy) zatím nepříliš oblíbenému, vegetariánství dětí.

Předpokládaná metodologie:

Svou práci bych chtěla pojmout jako zprávu z kvalitativního šetření, provedeného po způsobu kvalitativních teorií. Zejména bych se chtěla řídit podle některých metod vedoucích k tvorbě zakotvené teorie, tak jak byla definována Straussem a Glasserem. Hodlám provést celkem 8 (10) polostrukturovaných rozhovorů s respondenty, kteří jsou zároveň rodiči (pokud možno již odrostlejších dětí) a vegetariány. V rozhovorech a jejich následné analýze bych se chtěla pokusit popsat společnou zkušenost s fenoménem “vegetariánského rodičovství” a rozpoznat nejdůležitější témata a prvky, které rodiče – vegetariány ovlivňují.

Předběžná struktura práce:

- úvod
- popis zvolené metodologie
- vzhled do problematiky vegetariánství u dětí a vymezení základních pojmů pro potřeby práce

V této části bych chtěla nastínit určité obecné informace o vegetariánství (hlavní důvody k přijetí vegetariánské identity, členění vegetariánství), ale především o tématu vegetariánství dětí. Ve společnosti existuje určitý konsensus (podporován mnohými periodiky či např. televizními pořady) o tom, jak o dítě správně pečovat či jak ho správně vychovávat. Významnější odklon od tohoto vzorce, který je ještě ke všemu motivován pouze přesvědčením jedince a nikoliv např. zdravotním stavem dítěte, nebývá veřejností přijímán zrovna nejlépe. Také odborný pohled na otázku zdravotní ne/závadnosti vegetariánství dětí zůstává značně rozpolcený. Přestože se k vegetariánství u dětí kladně vyjadřují nejrůznější vědecké autority (WHO, ADA), jsou v tisku zároveň stále uveřejňovány články dalších lékařských odborníků o škodlivosti bezmasé výživy. Rodiče – vegetariáni tu však existují, zakládají nejrůznější sdružení, propagují zdravou vegetariánskou stravu, sebevzdělávají se na poli výživy. V této části bych tedy chtěla uvést přehled okolností a nastínit nejdůležitější faktory, které situaci vegetariánských rodin (v souvislosti s tématem) přímo, či nepřímo ovlivňují.

- analýza nestandardizovaných rozhovorů

V analytické části se chci věnovat rodičům vegetariánům. Zdrojem dat mi zde bude rozbor polostrukturovaných rozhovorů. Zajímá mě především jejich zkušenost se sociálními aspekty fenoménu vegetariánské výchovy dětí. S jakým ohlasem společnosti se v souvislosti se svým alternativním postojem setkávají? Jak se k jejich rozhodnutí staví rodina, přátelé či např. lékaři? Jak svému dítěti vysvětlují důvody k vegetariánství a jak naopak to, že většinová společnost (ale např. i prarodiče či kamarádi) se chová opačně? Jak řeší praktické otázky stravování dítěte např. ve škole či všude tam, kde vegetariánská strava není běžnou součástí jídelníčku?

- shrnutí a závěr práce

Orientační seznam literatury:

1. Beard, Ch. H.; Yntema, S.: *New vegetarian baby*. McBooks Press, 1999. 272 s. ISBN 0935526633
2. Denzin, N. K.; Lincoln, Y. S.: *The sage handbook of qualitative research*. Sage Publications, 2005. 1232 s. ISBN 0761927573
3. Strauss, A.; Corbinová, J.: *Základy kvalitativního výzkumu*. Albert: Boskovice 1999. 270 s. ISBN 80-85834-60-X
4. Hendl, J.: *Kvalitativní výzkum*. Praha : Portál, 2005. 408 s. ISBN: 80-7367-0402
5. Germoy, J.; Williams, L.: *A sociology of food & nutrition : the social appetite*. USA: Oxford University Press, 2004. 488 s. ISBN 0195516257
6. Bradsworth, A.; Keil, T.: *Sociology on the menu : invitation to the study of food and society*. Routledge, 1996. 288 s. ISBN 041511425X
7. Dvořáková-Janů, V.: *Lidé a jídlo*. Nakladatelství ISV, 1999, ISBN 80-85866-41-2
8. Buštíková, L.: *Analýza sociálních sítí*. Sociologický časopis (1999), Vol. 35 (2): s. 193-206

Úvod

Vegetariánství jako téma odborné literatury se u nás neobjevuje příliš často a když ano, soustředí se především na osobní realitu jednotlivce. Přitom s tím, jak se počet vegetariánů v České republice (kontinuálně) zvyšuje¹ přibývá také počet vegetariánů, kteří se stávají rodiči. V tomto případě (často již ve stádiu těhotenství nebo i před ním) stojí vegetarián před rozhodnutím, jakým způsobem přistoupí k otázce stravování a výchovy svého dítěte. Kromě jeho přesvědčení vstupují do rozhodování také další faktory, především prospěch potomka, jeho příznivý zdravotní i psychický stav, jeho jedinečnost a s ní spojené postavení dítěte v kolektivu nebo otázka hodnot, které mu chce rodič předat. V této práci jsem se rozhodla zaměřit na ty z rodičů vegetariánů, kteří se rozhodli své děti vychovávat taktéž k vegetariánství a podávají jim výhradně bezmasou (či dokonce čistě rostlinnou) stravu². V případě, že se pro vegetariánské stravování svých dětí rozhodnou, se však často setkávají s nesouhlasem nejen nejbližšího, ale také širokého okolí. Jejich příbuzní, přátelé či známí, ale také lékaři nebo pedagogičtí pracovníci nemusí považovat vegetariánské stravování dětí za vhodné nebo zdravotně nezávadné. Okolí často s přesvědčením rodičů vegetariánů vyjadřuje nesouhlas nebo se je přímo snaží od jejich rozhodnutí odradit. Rodiče pak musí nějakým způsobem tlaku okolí, často však také vlastním niterným pochybám, které v nich tento tlak vyvolává, čelit a určitým způsobem na něj reagovat.

Hlavním cílem práce je tedy popsat a porozumět tomu, jak ve společnosti, kde je vegetariánství dětí často problematizováno, rodiče vegetariáni vnímají a interpretují svou situaci.

V teoretické části práce se pokouším nastínit souvislosti, které jsou dle mého názoru ve vztahu k vegetariánství a rodičovství relevantní, a zároveň jednání a situaci vegetariánských rodičů zasazují do kontextu. V první části popisují „vnější skutečnosti“ týkající se „rodinného vegetariánství“, ale i vegetariánství obecně, tedy např. hlavní

¹ Dle výsledků šetření agentury Stem/Mark.

² Pokud tedy v textu hovořím o rodičích – vegetariánech, mám na mysli pouze tyto a nikoliv rodiče, kteří, přestože jsou sami vegetariáni, svému dítěti poskytují obvyklou (masitou) stravu.

(resp. nejčastější) důvody vedoucí k přijetí vegetariánské identity, vymezení pojmu vegetariánství, postoje lékařských autorit a zdravotnických organizací k otázkám zdravotní ne/závadnosti bezmasého stravování, společenské aktivity vegetariánských rodičů, možnost vegetariánského stravování v institucích školní a předškolní péče a výsledky kvantitativního šetření zjišťujícího společenské postoje k vegetariánství a masité stravě. V následující části se soustředím na okolnosti, které mohou mít vliv při utváření názoru na vegetariánskou výživu dětí. Mimo otázky normality a deviace jsou to kulturní podmíněnost a symbolika masa a nutriční diskurs v kombinaci s ideologií mateřství.

V analytické části se na základě polostrukturovaných rozhovorů s osmi rodiči – vegetariány snažím postihnout, jak své postavení a svou situaci vnímají oni sami. Soustředím se především na to, jak se jim ve společnosti, ve které vegetariánství obvykle nebývá řazeno mezi vhodné způsoby výživy dětí, daří skloubit rodičovskou a vegetariánskou identitu. Objevují se však i další zajímavá témata, např. způsoby řešení praktických každodenních problémů vyplývajících z nekonvenčního způsobu stravování či širší sociální aspekty vegetariánské výchovy dětí.

1 Teoretická část

1.1 Vegetariánství

Termín vegetariánství není jednoduché jednoznačně vymezit, neboť za vegetariány se označuje (i je označováno) množství lidí s často podstatně odlišnými stravovacími návyky ale i definicemi „správného vegetariánství“. Přehlednou konceptualizaci pojmu nabízí A. Beardsworth a T. Keil [Beardsworth, Keil, 1997], když navrhují, abychom si vegetariánství představili jako jednoduchou lineární škálu. Její pravý konec představuje jen minimální stravovací omezení, přičemž čím více se posunujeme k levému konci škály, tím se zvyšuje počet potravin, které jedinec odmítá. U pravého konce se nacházejí například lidé, kteří konzumují drůbež, ryby a/či mořské plody, ale přesto se na základě vyloučení červeného masa definují jako vegetariáni. Další stupeň zaujímají ti, kteří odmítají maso v jakékoliv formě, nicméně nevyhýbají se mléčným produktům a vejcím (ovolaktovegetariáni). Logicky následují jedinci, kteří jakožto další omezení vyřazují jednu nebo obě z naposledy zmíněných potravin, tedy vejce či mléčné produkty. Zde se již dostáváme k „hranici“ veganství. Jako vegani se obvykle označují lidé, kteří odmítají využívání jakýchkoliv živočišných produktů, včetně medu či například oblečení z kůže, vlny a hedvábí. Na levý konec škály bychom pak mohli umístit tzv. frutariány, kteří konzumují pouze takové rostlinné produkty, jejichž konzumací není poškozována mateřská rostlina (např. plody nebo semena).

Samozřejmě, i v rámci výše uvedených kategorií (ovolaktovegetariáni, vegani, frutariáni...) a přechodů mezi nimi, existují vlastní škály odmítaného a akceptovaného (např. někteří vegani, neodmítají med nebo produkty z vlny), které se řídí především jedincovými názory, přesvědčeními a výkladem pojmů. Vegetariánství je tedy, spíše než jednoznačně ucelený postoj, jakýsi komplexní směr, který propojuje několik vzájemně provázaných stravovacích, a dost často také životních, ideologií.

Tato neurčitost pojetí a nejednoznačná definice ztěžuje také získávání statistických údajů o vegetariánech. Badatel stojí před otázkou, jak vegetariánství empiricky uchopit. Má sám určit sadu objektivních definic vegetariánství a nebo pracovat se subjektivními

sebedefinícemi respondentů? Výstupy z výzkumů a statistiky vegetariánů se tak mezi sebou, právě díky zvolené operacionalizaci, mohou významně lišit [Beardsworth, Keil, 1997].

Tak, jako jsou různá pojetí vegetariánství, liší se také důvody pro jeho přijetí. Pro jedince může být často obtížné odlišit prvotní důvod (či důvody), který vedl k jeho rozhodnutí stát se vegetariánem od retrospektivních odůvodněních nebo též „provegetariánských argumentů“, které uplatňuje při obhajobě vegetariánství jak před sebou samým, tak před ostatními [Maurer, 1995]. Zde tedy uvádím výčet nejčastějších důvodů pro přijetí vegetariánství, které však málokdy vystupují v plné míře samostatně. Obvykle se jednotlivé důvody mísí a doplňují.

Etické důvody vycházejí z morálního přesvědčení, že člověk není nadřazen zvířatům a tudíž nemá právo je využívat či dokonce zabíjet. Přesvědčení o druhové nadřazenosti člověka nad zvířaty - speciesismus bývá přirovnáváno k rasismu a sexismu s tím, že se jedná o další druh diskriminace, který musí být odstraněn. Toto téma silně souvisí s otázkou práv zvířat. Častým důvodem k vegetariánství je právě nesouhlas s tím, jaké mají zvířata v dnešní společnosti postavení a jak je s nimi nakládáno, ať už při samotném chovu, tak při transportech a porážce. Za etickým přesvědčením v některých případech stojí mimo jiné také duchovní nebo náboženské důvody. Např. některá východní náboženství či přesvědčení v sobě obsahují myšlenku, že zvířata mají „duši“, což se může stát pro jedince důvodem k tomu je nezabíjet. „Očištění“ od masa dle nich také zvyšuje osobní vnímavost a citlivost, a tím napomáhá při duchovní cestě. Lidé odmítající maso také často poukazují na neekonomičnost a neekologické aspekty jeho produkce. Pěstování krmiva pro hospodářská zvířata představuje velké nároky na půdu na produkci těchto plodin, stejně jako na energii a vodu. Tradičně je uváděno tvrzení, že 2 hektary půdy mohou uživit jednoho člověka konzumujícího masitou stravu, 14 vegetariánů nebo 50 veganů³. Dalším častým důvodem pro přijetí vegetariánství je přesvědčení, že maso je nezdravá, riziková potravina. „Zdravotní vegetariáni“ se svou volbou bezmasé stravy snaží zamezit výskytu nejrůznějších, zejména civilizačních, chorob. Poukazují na to, že živočišné produkty obsahují mnoho tuku a nezdravého

³ např. <http://www.vegetarian.cz/ostatni/eko.html>

cholesterolu, dále i na zdravotní stav konzumovaných zvířat, která jsou často krmena nevyhovující stravou, která obsahuje hormony, antibiotika a další problematické látky. Považují tedy za vhodné se masu nebo rovnou všem živočišným produktům úplně vyhnout. Někteří vegetariáni věří, že rostlinná strava je pro člověka přirozenější než masitá, odvolávají se na názor, že lidské ústrojí je lépe uzpůsobeno k trávení rostlinné stravy (člověk je dle nich „plodožravec“) nebo na odmítání masa některými dětmi. Důvodem k odmítnutí masa může být také to, že někomu prostě nechutná. U lidí, definujících se jako vegetariáni, se však tento důvod jako hlavní nebo dokonce jediný, nevyskytuje příliš často a pro přijetí vegetariánské identity se obvykle musí přidružit důvody další, např. některé z výše zmíněných, nicméně nezřídka bývá uváděn jako vedlejší a podpůrný.

1.1.1 Vegetariánství v ČR

V České republice nejsou výzkumy týkající se vegetariánství nijak časté. Pravěpodobně nejkompexnější statistická data vztahující se k tématu mé práce u nás poskytuje agentura STEM/Mark v rámci svých výzkumů Consumer Standard⁴. Ty obsahují baterii otázek týkajících se společenských pohledů na vegetariánství a masitou stravu. Respondent je požádán, aby uvedl, zda souhlasí s následujícími tvrzeními: Vegetariánství uznávám i když jím vše; Pokud to jde, vyhnu se konzumaci masa; Sám jsem vegetarián; Jíst maso je kruté vůči zvířatům; V našich podmínkách je přirozené být vegetarián; Bez masa se člověk nenají; Člověk je od přírody všežravec a Vegetariánství je zdravé. Data z posledního výzkumu, provedeného v červenci roku 2003, poskytla následující údaje: V České republice byla v tomto roce asi 2% vegetariánů (s tím, že oproti výsledkům z šetření z předchozích let se jejich počet zdvojnásobil). K vegetariánství se mnohem více hlásí ženy, mladí lidé ve věku 15–29 let a vysokoškoláci. Tato zjištění vesměs odpovídají zjištěním z jiných Evropských zemí a USA. Podle většiny zahraničních výzkumů je větší výskyt lidí odmítajících maso v mladší populaci a počet žen vegetariánek často několikanásobně převyšuje počet mužů vegetariánů. [Beardsworth, Keil, 1997 ; Wicks, 1999]. Pokud se týká

⁴ kvantitativní šetření STEM/Mark – interní data

společenských postojů, to, že vegetariánství uznávají, uvedly necelé 2/3 respondentů, ovšem za zdravé ho považuje pouze o něco málo více než 1/3 všech dotázaných. Z těchto dvou údajů lze vydedukovat fakt, že přestože většina lidí nepovažuje vegetariánství za zdravé, respektuje ideologii vegetariánství a (nebo) osobní volbu jedince k jeho přijetí s tím, že se jedná o jeho soukromou věc a případné následky si ponese sám. Ovšem v případě dětí, které mají ve společnosti postavení někoho, kdo z logiky věci není schopen rozhodovat sám za sebe a koho je tedy třeba vést, by pravděpodobně tolerance k „nezdravému“ životnímu stylu byla o mnoho nižší. Je také možné, že kdybychom se dotazovali přímo na zdravotnost vegetariánství u dětí či vegetariánství jakožto zdravý životní styl pro všechny věkové kategorie, dostali bychom u otázky týkající se zdravotnosti vegetariánství nižší zastoupení souhlasných postojů.

V souvislosti s kapitolou o symbolice masa jsou pro potřeby této práce zajímavé také dále uvedené údaje. Pokud to jde, masu se vyhne 17% respondentů (což je proti počtu vegetariánů dle mého názoru poněkud vysoké číslo, nicméně je způsobeno pravděpodobně právě volně vyložitelným charakterem otázky). O jedno procento vyšší počet respondentů se ztotožňuje s tvrzením, že „Jíst maso je kruté vůči zvířatům“ a s výrokem „Bez masa se člověk nenají“ souhlasí 59% dotázaných. Převažují muži, kteří tuto kategorii uváděli signifikantně více a s tímto výrokem souhlasilo také významně méně vysokoškoláků než lidí s nižším typem vzdělání.⁵

1.1.2 Vegetariánství a děti

O procentuálním zastoupení dětí v mladším věku mezi vegetariány (u kterých se tedy jako dominantní dá identifikovat vliv rodiny) v České republice neexistují přímé údaje. O rozšířenosti „rodinného vegetariánství“ tak můžeme usuzovat pouze z vedlejších indikátorů.

V roce 2006 byl jako projektová skupina v rámci České společnosti pro výživu a vegetariánství založen Klub Naše dítě vegetarián, který vznikl právě jako reakce na rostoucí poptávku po informacích o vegetariánské výživě dětí. Jeho cíle jsou především

⁵ více na <http://www.vegetarian.cz/ostatni/stenmark%20o%20veget.html>

informativní a sdružovací. Klub se snaží propagovat zdravou vegetariánskou výživu, ověřovat její vhodnost a prospěšnost a zprostředkovávat informace nejen vegetariánským rodičům, ale také ostatním lidem, kteří přicházejí do kontaktu s vegetariánskými dětmi (např. prarodiče, příbuzní, učitelé...). Důležitou funkcí klubu je také poskytování mezinárodní podpory a osobních zkušeností s vegetariánskou výchovou a úskalími, které může přinášet.⁶

Rostoucí poptávku po tématu vegetariánství u dětí zohledňují také další internetové servery a to jak ty, které mají vegetariánství jako hlavní téma⁷, tak i ty, zabývající se „běžnou“ výchovou dětí a rodičovstvím⁸. Na těchto serverech se objevují diskuse jako „Dítě vegetarián“ či témata s výchovou vegetariánských dětí přímo související – např. jak řešit školní stravování či nejednotnost partnerů v otázkách výživy dítěte.

Dalším příkladem vzrůstajícího zájmu o bezmasé stravování dětí je publikace „Vegetariánství a děti“ amerických autorek S. K. Yntemové a Ch. H. Beardové [Yntemová, S. ; Beardová, Ch., 2004], která u nás vyšla v roce 2004 (v originále vyšla poprvé již v roce 1980). Kniha se snaží postihnout všechna témata, které vegetariánské (či veganské) stravování dětí může zahrnovat. Její úvodní část poskytuje přehled kultur, jejichž členové často vyznávají vegetariánskou stravu. Nejrozsáhlejší část publikace je věnována studii nejrůznějších druhů potravin, které je možné uplatnit při sestavování vyváženého vegetariánského jídelníčku, a to jak matky (v období těhotenství a kojení), tak poté v jednotlivých stádiích vývoje dítěte. Důležitou součástí je také pasáž věnovaná nejčastějším otázkám a obavám souvisejícím s dětským vegetariánstvím a autentické příběhy několika rodičovských párů, které se rozhodly vést k vegetariánství své děti. Kniha obsahuje mimo jiné také rady, jak se chovat při konfrontaci s prarodiči či s dětským lékařem, který s vegetariánskou stravou (resp. výchovou) nesouhlasí.

Rodiče vegetariáni se při obhajobě vegetariánství často zaštiťují také stanovisky a studii oficiálních zdravotnických organizací. Americká dietetická asociace⁹ ve svém stanovisku uvádí, že správně složená vegetariánská či veganská strava je vhodná

⁶ více viz. www.vegidetiv.estranky.cz

⁷ např. www.vegetarian.cz

⁸ např. www.rodina.cz, www.babycafe.cz

⁹ Se svými cca 67000 členy představuje ADA světově nejpočetnější organizaci sdružující odborníky zabývající se výživou.

pro všechna životní období, včetně těhotenství a laktace [Position of the American Dietetic Association and Dietitians of Canada¹⁰, 2003]. Naproti tomu, Světová zdravotnická organizace se příznivě kloní pouze k vegetariánství, veganství u dětí do dvou let ani u těhotných či kojících žen nedoporučuje¹¹ [Michaelsen et al., 2000]. Dle stanoviska Americké pediatrické akademie (APA) mohou být děti školního věku v dobrém nutričním stavu při všech typech vegetariánských diet (laktoovovegetariánství, laktovegetariánství i veganství). Česká pediatrická společnost po vzoru WHO a APA upozorňuje na případná rizika plynoucí z nedostatečného příjmu živin, ovšem ve stanovisku k alternativní výživě, projednaném a schváleném výborem České pediatrické společnosti v roce 2004 doslova stojí, že „Pokud je [vegetariánská, pozn. autorky] dieta správně vedena a vypracována, nemůže se proti ní zásadně mnoho namítat.“¹² [Frühauf, 2007]

Ze stanovisek odborných zdravotnických organizací k vegetariánství je ovšem zřejmý důraz, který je kladen na správně složený jídelníček, pokrývající všechny výživové potřeby dítěte. Sestavování jídelníčku, ze kterého je oproti „normálu“ vyloučena nějaká obvyklá složka, je z hlediska znalostí složitější a na rodiče klade větší nároky.

Dalším významným milníkem pro život vegetariánských rodin bylo zařazení možnosti laktoovovegetariánské stravy do výživových norem pro školní stravování. Ve vyhlášce 107/2005 vydané Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ze dne 25. února 2005 o školním stravování je doslova uvedeno: „Laktoovovegetariánskou výživu lze uplatnit v případě, že s tím souhlasí všichni zákonní zástupci nezletilých strávníků nebo zletilí strávníci, nebo u provozovatelů stravovacích služeb, kde lze uplatnit podávání jídel na výběr.“ [Vyhláška o školním stravování 107/2005, 2005]. Nicméně v praxi je možnost vegetariánského stravování uplatňována minimálně. Jediná čistě vegetariánská (soukromá) školka existuje v Praze. Vegetariánské jídlo, jako druhé na výběr, je pak zavedeno v několika dalších školkách (převážně „alternativního směru“, např. Waldorfské školky), jejichž počet je však velmi nízký. V praxi tak bývají rodiče odkázáni na školky s běžným jídelníčkem obsahujícím v hojné míře masitou stravu. Vzhledem k tomu, že kvůli hygienickým nařízením si děti do školek nesmí nosit vlastní

¹⁰ V českém překladu dostupné na: www.blisty.cz/2005/9/19/art25066.html.

¹¹ Více o rozporu mezi WHO a ADA např. na www.vegspol.cz/view.php?cislocianku=2007010017

¹² Veganské stravování dětí do 2 let s odvoláním na WHO nedoporučuje.

jídlo a ani jim kvůli dodržení výše zmíněných norem pro „normální“ stravování oficiálně nesmí být podávána jiná strava, je situace pro rodiče, kteří na vegetariánství svých dětí trvají, velmi obtížná. Na základních školách je situace o něco lepší už jen proto, že si děti mohou donášet vlastní potraviny.

Své pozice samozřejmě hájí také odpůrci vegetariánství, ať již z řad laiků, nutričních terapeutů¹³ či lékařů, kteří vegetariánství zejména u dětí a těhotných či kojících matek striktně odmítají. Hlavním důvodem je především názor, že bezmasá strava nedokáže zajistit všechny potřebné nutrienty nezbytné ke správnému a zdravému vývoji dítěte nebo také přesvědčení, že rodiče nejsou ve věcech výživy natolik odborně vzdělaní, aby byli schopni zajistit dítěti vegetariánskou výživu zaručující potřebný příjem živin.

Např. dle vrchní nutriční terapeutky z motolské nemocnice M. Balíkové se ve Fakultní nemocnici Motol každý týden objevují průměrně dva až tři nové případy dětí, kterým „alternativní jednostranná strava“ poškodila zdraví. „Alternativní výživové směry“ (v přímé souvislosti je zde uváděno veganství a makrobiotika, v článku jsou však zmíněny také jiné druhy vegetariánství) tak v žádném případě nedoporučuje těhotným ženám a dětem do věku deseti let. [Děti potřebují živočišné bílkoviny, jinak je ohrožen jejich vývoj, 2007]. K nevhodnosti bezmasé stravy pro děti, adolescenty či kojící ženy se v médiích opakovaně vyjadřoval také primář oddělení klinické biochemie, hematologie a imunologie pražské Nemocnice Na Homolce Josef Hyánek¹⁴.

Do širšího povědomí vešlo vegetariánství u dětí také v souvislosti s poměrně medializovanou „kauzou malého Zbyňka“. V roce 2000 byl na podnět sociální pracovnice, která nesouhlasila s tím, že čtyřletý chlapec jí pouze vegetariánskou stravu, podán návrh na nařízení ústavní výchovy. Zbyněk byl do té doby z důvodu neschopnosti jeho matky se o něj postarat v pěstounské péči u své babičky, která je dlouholetou vegetariánkou. V průběhu soudního řízení si soud vyžádal posudky nezávislých lékařů, psychologů, ale např. také učitelů ze školky, kam chlapec docházel

¹³ Např. server www.vyzivadeti.cz, který sdružuje převážně nutriční terapeutky se staví k vegetariánství dětí odmítavě.

¹⁴ diskusi s ním na téma zdravotní otázky vegetariánství dětí je možné nalézt na <http://www.vegetarian.cz/ostatni/hyanek%20historie%20diskuse.html>

a došel k závěru, že vedený způsob vegetariánské stravy je pro dítě zcela vhodný a pěstounčina péče je plně vyhovující¹⁵ [Barták, 2001].

1.2 Společenské souvislosti

V moderním stravovacím systému můžeme identifikovat tři hlavní síly soupeřící o moc. První z nich je vytvářena profesionálním výživovým diskursem a oficiálními zdravotně orientovanými stravovacími doporučeními. Druhá se skládá ze zvykových praktik a přesvědčení, které přežívají v moderních společnostech z tradičních kulinářských kultur. Třetí síla, kterou Warde pojmenovává neofilie - chuť zkoušet nové věci, je charakteristická pro moderní konzumní společnost obecně. Každá z těchto třech sil působí vlastními vlivy na veřejné mínění a praktiky (všechny jsou také hojně využívány marketingovými kampaněmi) [Warde, 1997]. V následujících kapitolách se soustředím na první dvě síly, jejichž osvětlení může nastínit některé faktory ovlivňující názor na vegetariánství dětí, tedy kulturní podmíněnost a symbolika masa a profesionální výživový diskurs.

1.2.1 Kulturní podmíněnost a symbolika masa

Jednou z příčin odmítavého postoje k vegetariánství jsou významy, které byly odpradáвна přisuzovány masu jakožto potravíně. Ve svých nesčetných podobách a úpravách maso představuje pravděpodobně nejuniverzálněji ceněnou potravinu, jejíž obliba je pozorovatelná v širokém spektru lidských kultur. Ať se jedná o jeho chuťové, zdravotní či morální atributy, s masem jsou spojeny zvláště silné významy a je odpradáвна opředeno velmi silnou symbolikou. Jak v západních společnostech, tak ve velkém počtu společností tradičních, je masu přiznáván výrazně vyšší status a žádoucnost než rostlinným potravinám [Harris, 1985]. Jeho hodnota je v kulturách lovců a sběračů obvykle natolik vysoká, že úspěšnému lovcovi se dostává jedinečného stupně prestiže. Naproti tomu sběračům, tedy zprostředkovatelům především rostlinné

¹⁵ Více o případu např. na <http://www.vegetarian.cz/ostatni/honend.html>

potraviny se dostává úcty mnohem menší (přičemž tato odlišnost je úzce spojena také s dalšími faktory, především s genderem) [Farb, Armelagos, 1980].

Maso je ceněno především jako potravina, která je snadno a chutně upravitelná a v relativně malém objemu disponuje vysokou nutriční hodnotou. Někteří vědci tedy spojují komplexní symbolické významy, které většina lidských kultur masu přisuzuje právě s reflexí jeho zásadní výživové přitažlivosti [Breadsworth, Keil, 1997]. Např. dle Harrise [Harris, 1985] vznikla obliba masa na pozadí lidské evoluce právě díky jeho výživovým výhodám. Neschopnost lidského trávicího systému vyrovnávat se s velkým množstvím vláknitých rostlinných tkání bohatých na celulózu, které muselo být zkonsumováno pro získání požadované denní dávky nutrientů vedla k tomu, že lidé začali dávat přednost vysokoenergetickému, vysokoproteinovému a nízkoobjemovému jídlu. Vzhledem k těmto požadavkům představují živočišné produkty v čele s masem jednu z nejžádanějších kategorií potravin.

V některých teoriích jsou výživové důvody pro konzumaci zvířecí tkáně až druhotné. Tyto úvahy staví na první místo právě symbolickou dimenzi masa a silné významy, které s sebou v daném kulturním kontextu nese. Socioložka J. Twiggová [Twigg, 1979] se pokusila vytvořit hierarchii živočišných a rostlinných produktů z hlediska jejich statusu, moci a žádoucnosti. Na vrchol této hierarchie umístila červené maso, nižší stupeň obsadilo bílé a rybí maso, následováno živočišnými produkty, jako jsou například vejce a sýr. Na nejnižší pozici je pak umístěna zelenina a rostlinné produkty. To, co dává červenému masu jeho výsadní postavení, sílu a přitažlivost, je dle Twiggové vysoký obsah krve. Ta může implikovat sílu a energii usmrceného zvířete, je spojována s mužností, silou, agresí a sexualitou. Naopak rostlinné produkty, umístěné na samém konci hierarchie jsou nahlíženy jako příliš slabé na to, aby mohly poskytnout adekvátní výživu nebo aby byly schopné stát se ústředním prvkem běžného jídla.

Silová či dokonce agresivní symbolika masa, často spojována s mužským elementem, je podpořena také několika empirickými či historickými zkoumánými, které zde pro ilustraci důležitosti symbolických aspektů masa uvádím. Zey a McIntosh ve svém výzkumu prokazují, že záměr žen konzumovat hovězí maso není až natolik ovlivněn jejich vlastními postoji (jako je např. chuťová složka či zdravotní hledisko), ale často spíše tím, co považují za názory a přesvědčení svých manželů a v menší míře také

přátel [Zey, McIntosh, 1992 ; Sapp, Harrod, 1989]. Odpovědnost žen za vaření masa pro muže, je tak někdy chápána jako další výraz patriarchální moci a ženské subordinace. V těchto konceptech, ve kterých je maso chápáno jako symbol mužské dominance je pak zelenina definována jako „ženské jídlo“, méně žádané a méně mocné jídlo druhé třídy. Muži jsou aktivní a konzumují jídlo prostoupené silou (sílu aktivních zvířat), zatímco ženy jsou pasivní a konzumují jídlo získané z „neaktivních“ a „nehybných“ forem života (rostlin) [Beardsworth, Keil 1997]. V souvislosti s přirovnáním lidské nadřazenosti nad zvířaty k mužské nadřazenosti nad ženami se objevují také „feministicko–vegetariánské“ směry, tomuto tématu se hojně věnuje např. Carol Adams ve své knize *The sexual politics of meat* [Adams, 1999].

J. Brumberg [Brumberg, 1997] se ve své historické studii o významu jídla u dospívajících dívek v buržoazní angloamerické viktoriánské společnosti zaměřuje také na významy, které byly přisuzovány masu. Na chuť k jídlu bylo v této společnosti pohlíženo jako na jakýsi barometr sexuality. Jak matky, tak jejich dcery, se tak zabývaly její interpretací a zvládnutím. Strava, kterou ženy jedly měla reprezentovat pouze to nejvyšší morální a estetické cítění a tomu tedy bylo nutno uzpůsobit složení jídelníčku. Maso pro tyto ženy představovalo snad největší zdroj morálního ohrožení. Zvířecí tkáň byla chápána jako „rozpalující“ potravina, která podněcuje nežádoucí vášně a smyslnost, a spíše než morální stránku osobnosti podněcuje tu tělesnou. Toto pojetí masa jako potraviny, která stimuluje sexuální rozvoj a aktivitu, bylo podporováno také lékaři. Ti byli mimojiné přesvědčeni, že ženské zažívací ústrojí je k přijímání masité stravy příliš křehké. Mužský žaludek požadoval „surové“, pevné jídlo. Naproti tomu ženské útroby byly dle tehdejšího mínění uzpůsobené spíše k požívání jídla, které je měkké, lehké a snadno stravitelné.

Subordinace masa a zeleniny se projevuje také v samotném výběru a přípravě jídla. V průběhu 20. století se řádné (vařené) jídlo v západních společnostech stalo důležitou součástí rodinného života. Aby jídlo mohlo být označeno za plnohodnotné, téměř vždy zde musí hrát hlavní roli maso. Jeho přítomnost je jakýmsi určujícím prvkem, kterému jsou všechny ostatní elementy (nejčastěji právě rostlinného původu) podřazeny, v pečlivé kompozici na talíři hrají pouze jakousi podpůrnou roli [Beardsworth, Keil, 1997]. Toto tvrzení je viditelné také ve většině názvech pokrmů (např. na jídelním

lístku), kdy hlavní část označení jídla tvoří určení druhu masa, doplněno o přílohu, která jakožto doplněk je často variabilní a může se dle libosti měnit.

V souvislosti s masem se objevuje samozřejmě také negativní symbolika, ztělesněná například v četných omezeních a zákazech konzumace určitých druhů masa v mnohých náboženstvích. Nicméně, přestože se image masa v posledních 15ti letech dle empirických šetření výrazně zhoršila¹⁶ (především v důsledku nejrůznějších psychologických procesů varování, všeobecného nasycení trhu, s nástupem tzv. racionálního výživového standardu či zvyšujícím se zájmem o práva zvířat) [Dvořáková-Janů, 1999], pozitivní konotace dle mého názoru, alespoň u nás, nadále významně převyšují ty negativní.

V kontextu výše uvedeného, kdy maso představuje sílu, energii a zdraví se bezmasá strava může zdát (zejména pro ty, kteří se s ní setkávají nejčastěji právě ve formě příloh) nedostačující, nevýrazná a jednotvárná. V případě dětí se toto zdání, podpořeno potřebou růstu, vývinu a zdravého rozvoje ještě umocňuje. Bezmasá či dokonce pouze rostlinná strava tak může implikovat neduživé děti trpící nedostatkem energie, kterým je odpíráno potěšení, které konzumace živočišných produktů mnohým přináší. Uvažujeme-li o naší kultuře, jako o kultuře masa, kde je silný důraz kladen také na jeho sociálně konstruovanou hodnotu, přijímání či vyhýbání se masu již není pouze individuální hodnotovou preferencí. Stává se zároveň vyjádřením odlišných postojů k významným oblastem naší kultury (často i neúmyslně, pouze na základě labelingu), resp. odmítnutím názoru většinové společnosti, což ze společenského hlediska v souvislosti s výchovou dětí pravděpodobně taktéž nebude příliš žádané stanovisko.

1.2.2 Výživový diskurs

Především v průběhu 20. století můžeme sledovat výrazně sílící vliv odborných stanovisek vztahujících se k téměř všem aspektům lidského života. Nejinak tomu je v případě dětské výživy, výchovy, ale i rodinného života celkově. Správné mateřství, rodičovství či manželský sex nejsou pouze záležitostmi příslušného biologického

¹⁶ Negativnímu vnímání masa je věnována podstatná část výpovědi vegetariánských rodičů.

instinktu, jsou to, trochu nadneseně řečeno, činnosti, vyžadující nejspecializovanější znalosti, výcvik, školení či instruktáž [Murphy, 1999]. Věda po náboženství převzala výsadní právo na stanovování našich základních morálních hodnot a zájmů [Coveney, 2000].

Dominance vědy a technologie vedla k přesvědčení, že laici, a rodiče obzvlášť, expertní vědění potřebují. V otázce dětského stravování, jsou tak potřeby dítěte a optimální prostředky k jejich naplňování definovány především odborníky [Murphy, 1999]. Ačkoli tito nejsou schopni kontrolovat jak matky doopravdy stravují své děti, jejich síla tkví především v tom, že mají možnost stanovit standardy, kterými jsou ženy ve své roli matky posuzovány jak okolím, tak sebou samými [Petersen, 1997].

V souvislosti s jídlem se vědecký přístup začal objevovat během sedmnáctého a osmnáctého století. Moderní věda o výživě se (s celkovým technologickým a vědeckým rozvojem) vynořila během století devatenáctého, kdy se programové zlepšení zdravotního stavu populace (především snížení vysoké dětské úmrtnosti a zlepšení zdravotního stavu průceschopného obyvatelstva) stalo jedním ze zájmů státu. Zaujmeme-li Foucaultův přístup, můžeme říci, že věda o výživě a medikalizace stravování byla součástí celé řady technologií a strategií navržených k získávání znalostí o obyvatelstvu, jeho lepšímu (efektivnímu) řízení a kontroly nad ním. Foucaultův koncept governmentality však není omezen na samotné intervence státu. Měl by být chápán spíše jako řada praktik: nejrůznějších taktik, strategií, technik a programů či aspirací těch autorit, které prostřednictvím technik moci-vědění formují mínění a chování populací, ale i samotné sebepojetí jedince [Coveney, 2000 ; Nettleton, 1997]. Kombinace expertního vědění a morálního řízení, uplatňování technologií dominance (společenské regulace) a technologií sebe sama (sebe-podřízení) jsou v mnoha ohledech samou podstatou governmentality.

V poválečném období nadbytku se v západních společnostech věda o výživě přestala zabývat špatnou, nedostatečnou výživou, která v předválečných a válečných letech představovala významný sociální, politický a zdravotní problém. Její zájem se přesunul spíše k rizikům, vyplývajícím z nejrůznějších životních stylů, které jedinec během svého života volí [Coveney, 2000]. Tento posun je zřejmý ve všech technikách

governmentality. Ta je přibližně od 70. let 20. století v neoliberalních demokraciích charakteristická jistou decentralizací. Zároveň s tím požaduje po jedincích, aby “vládli” sami sobě, prostřednictvím nekončících procesů, sebekoumání, pečování o sebe a sebezdokonalování, přičemž jejich vědomí o sobě samých je neustále tvarováno prostřednictvím technik expertního vědění. Jedinci jsou tak na základě jim předkládaných interpretací de facto ovládnáni zevnitř. V souladu s neoliberalní politikou je zřejmý posun od názoru, že je to především stát, který by měl zajistit zdraví populace k myšlence, že jsou to jedinci, kteří mají zodpovědnost za své zdraví a jejich úlohou tedy je bránit se a s pomocí předvídatavého chování předcházet (zdravotním) rizikům [Petersen, 1997 ; Nettleton, 1997]. Projev tohoto chování je možné spatřit ve fenoménu healthismu, jak jej popisuje sociologie medicíny. Healthismus předpokládá, že jedinec má v otázce svého zdravotního stavu na výběr, může si ho de facto zvolit, minimálně v tom ohledu, zda se bude snažit chránit se před nemocí a jaké způsoby prevence přitom zvolí. Zdravotní stav již není ovlivňován „osudem“, ale je výsledkem pečlivého zvažování a vyhodnocování zdravotních rizik, je konstruován jako něco, co se dá významně ovlivnit naším chováním [Petersen, 1997 ; Parusniková, 2000].

V tomto světle je pak posuzován a kategorizován každý životní styl a pokud jedinec ke svému zdraví, s ohledem na odborná vyhodnocení rizik, nepřistupuje dostatečně „zodpovědně“ a prozíravě, může být tento postoj vykládán dokonce jako jakési morální selhání, neschopnost dostát povinnosti postarat se sám o sebe.¹⁷ Dobré zdraví se naopak může stát ukazatelem jedincovy iniciativy, síly vůle a schopnosti sebekontroly, důkazem toho, že se jedná o svobodného, racionálního aktéra [Nettleton 1997 ; Petersen 1997].

Ale je vůbec ve světle této “ideologie” možné být kompletně zdravý, když pojem zdraví již neznamená pouhou absencí nemoci, ale jeho kritéria se neustále zpřísňují a rozšiřují? Snad v každém životním stylu existuje způsob chování, který jakkoliv triviální s sebou nese určitý stupeň rizika [Coveney 2000 ; Petersen 1997]. Ironií tohoto diskursu rizik je to, že přestože se snaží vytvořit dosažitelnou iluzi bezpečí, sám pocitu nejistoty podporuje, ne-li přímo vytváří. Rozdílné skupiny mají rozdílné zájmy na prosazování svých rizikových narativů a místo poskytnutí jakéhosi jednotného

¹⁷ Typickým příkladem zde může být obezita.

konečného návodu na bezpečí si odborníci často protirečí, ať už v tom, co je za riziko považováno, či ve způsobech jak na ně reagovat, atd. [Petersen, 1997]. Pak ani ten sebelepší, resp. sebezdravější životní styl nemůže vždy zajistit pocit bezpečí.

1.2.3 Ideologie mateřství

Morální povinnost “být prozíravý, opatrný a moudrý”, chovat se v souladu s doporučením odborníků a jejich vyhodnocením rizik, je ještě více zdůrazněna v případech péče o dítě, resp. ve způsobech jeho výživy a to zejména ze dvou důvodů. Zaprvé, možné důsledky “rizikového” stravování dítěte nejsou neseny matkou samotnou, ale právě dítětem, ke kterému má matka povinnost péče. Zadruhé, morální závazky spojené s výživou dětí jsou ještě posílené propojením současných diskursů rizika a zodpovědnosti s ideologií mateřství (rodičovství). Ta nejen činí matky zodpovědné za stav jejich dítěte, ale také zdůrazňuje jejich morální povinnost využívat poznatky expertního vědění k tomu, aby úspěšně zvládaly své mateřské povinnosti [Apple, 1987]. Neměl by však vzniknout dojem, že odborná doporučení jsou rodičům násilně vnucována, naopak rodiče v zájmu svého dítěte a své pozitivní rodičovské identity sami aktivně informace vyhledávají. Hlavní (ne-li výhradní) předpokládaná úloha matky a otce je maximalizovat příznivý psychický a fyzický stav dítěte. Vyhýbání se možným rizikům je tak povýšeno na morální povinnost, způsob dětské výživy se transformuje do otázky rodičovské morálky [Murphy, 1999].

Reálný vliv odborníků na skutečnou stravu dítěte však není možné přeceňovat. Rodiče nejsou jen pasivními příjemci nejrůznějších doporučení a pokynů. V praxi je uplatnění dohledu a kontroly expertů omezené, je to přece jen rodič, který je v neustálém kontaktu s dítětem, který ve finále určuje způsob, jakým bude dítě stravováno. Odborníci mohou prosazovat nejrůznější doporučení, ovšem stejně tak mohou rodiče tato doporučení odmítat. Síla stanovisek odborníků o dětské výživě nespočívá v donucení rodičů podřídit se, ale právě ve způsobu, jakým stanovuje morální kontext, ve kterém ženy (a v poslední době stále více také muži) vyjednávají své rodičovské identity. Nelze předpokládat, že jelikož rodiče často doporučení odborníků nenaplnují, tato nemají žádný dopad. Je možné se těmito radami neřídit, ale jen stěží je můžeme

ignorovat. Jejich síla netkví v jejich schopnosti přinutit rodiče dělat to, co by jinak nedělali, ale především v jejich autoritě a možnosti definovat standardy, v rámci kterých je chování rodičů v souvislosti s výživou svých dětí posuzováno, a to jak ostatními, tak rodiči samotnými [Murphy, 1999 ; Coveney, 1999]. To, jak rodič stravuje svého potomka, se tak může stát jedním z ukazatelů jeho obecné schopnosti pečovat o dítě. Experti tak svým způsobem mají moc určit, jaké definice spadají do kategorie „dobrá matka, dobrý rodič“ [Murphy, 1999 ; Coveney, 1999 ; Coveney, 2000].

Rodiče, kteří se doporučením expertů neřídí nebo dokonce dělají pravý opak toho, co je majoritním výživovým diskursem doporučováno, tak mohou být snadno uvrženi v morální riziko. Jak již bylo uvedeno v tomto textu, odborníci jsou v otázce vyloučení masa či dalších živočišných produktů z výživy značně nejednotní. Zdá se však, že v České republice ve veřejných vyjádřeních (nevegetariánských) odborníků k tomuto typu alternativního stravování dětí převládá negativní názor. Co je však důležitější, v naprosté většině materiálů týkajících se stravování dítěte (ať už přímo od lékařů, či v nejrůznějších časopisech či pořadech pro rodiče, které se vědeckou podložeností často zaštiťují) se varianta bezmasé stravy vůbec nevyskytuje. Naopak masu a živočišným produktům je jakožto jedněm z hlavních (ne-li nejhlavnějších) složek výživy přisuzován klíčový význam.

Pokud se tedy rodiče pro bezmasou dietu svých dětí rozhodnou, musí nějakým způsobem v souladu s ideologií mateřství (rodičovství) obnovit svou pozitivní rodičovskou identitu. Jak to dělají se pokusím nastínit v analytické části mé práce.

1.3 Shrnutí

Ať chceme či ne, pravděpodobně vždy se v souvislosti s tématem vegetariánství dostaneme k otázce normality a deviace. Ve společnosti, kde je maso běžně přijímanou normou, je zkrátka jeho cílené odmítání (o vyloučení dalších živočišných výrobků nemluvě) deviantní, nenormální. Každá společnost má nastavené toleranční meze, jakési sféry, v rámci kterých je ještě přípustné porušování normy daného chování [Petrusek, 2007]. Zatímco společenská tolerance k vegetariánství jednotlivce stoupá

a vegetariánství se stává v rámci meze přípustným porušením normy (jak naznačují např. výsledky kvantitativního šetření společenských postojů k vegetariánství uvedené výše), z výpovědí vegetariánských rodičů vyplývá, že příchod dětí, které se rozhodnou vychovávat dle svého přesvědčení, je za tuto mez často opět vyčleňuje. Jistý příslib do budoucnosti představují pro vegetariánské rodiny schválení zdravotní nezávadnosti vegetariánství vědeckými autoritami, která však u nás nejsou nijak medializovaná a veřejnost s nimi tedy není obeznámena. Navíc je expertní vědění v myslích lidí často pouze provizorní, kontroverzní či navzájem se vyvracující, s určitými poznatky je obeznámena vždy pouze určitá část vědecké veřejnosti nebo jedinců, o věc se přímo zajímajících [Beardsworth, Keil, 1997]. V otázce vyloučení masa ze stravy má tedy větší šanci na úspěch a přetrvání tradiční, pomaleji se vyvíjející pohled „zdravého rozumu“, ve kterém je maso potravina, která tvořila součást lidského jídelníčku od pradávna a negativní důsledky by v případě jejího vyloučení převážily ty pozitivní. Je možné předpokládat, že společenská tolerance vůči vegetariánským rodinám tak může růst především v návaznosti na zvyšující se výskyt tohoto jevu v populaci, který se v souvislosti s narůstajícím počtem vegetariánů dá očekávat.

2 Metodologie

Zdrojem dat pro analytickou část mé práce je sedm polostrukturovaných rozhovorů s osmi rodiči – vegetariány (dvě respondentky projevily přání setkat se se mnou společně). Vzhledem k tomu, že jsem se rozhodla zaměřit se pouze na ty rodiče, kteří jsou v otázce vegetariánství dítěte jednotní¹⁸, bylo toto pro prvotní výběr respondentů (samozřejmě mimo požadavku, aby byli vegetariány a rodiči zároveň) jedinou podmínkou. Respondenty jsem získala především prostřednictvím inzerátu, který jsem umístila na několika internetových diskusích zabývajících se vegetariánstvím dětí či vegetariánstvím obecně. Dále jsem kontaktovala Klub Naše dítě vegetarián a Českou společnost pro výživu a vegetariánství, kteří inzerát uveřejnili na svých internetových stránkách a zároveň ho zaslali svým členům. Další potenciální respondenty jsem získala prostřednictvím metody nabalování.

Otázkou bylo, jak z těch rodičů, kteří byli ochotni se mnou spolupracovat vybrat respondenty výzkumu. Ačkoliv rozhodně neaspíruji na to, aby byl tento výzkum zobecnitelný na „všechny“ vegetariánské rodiče¹⁹, nakonec jsem se rozhodla respondenty vybrat tak, aby bylo jejich zastoupení pokud možno co nejpestřejší. Z e-mailů jsem získala přibližnou představu o jednotlivých rodinách a za hlavní kritéria výběru jsem následně zvolila věk dítěte, „charakter“ vegetariánství, a místo, resp. velikost bydliště. Na základě těchto hodnot jsem vybrala osm respondentek, se kterými jsem během ledna–března 2008 provedla přibližně hodinové, polostrukturované hloubkové rozhovory. Přestože se na mou žádost o poskytnutí rozhovoru ozvaly v drtivé převaze ženy, do „užšího výběru“ postoupil také jeden muž, který však později naše setkání zrušil. Všechny respondentky tak jsou ženy. Věk jejich dětí se pohybuje od 2 měsíců do 11ti let, pocházejí z Čech i Moravy a jsou mezi nimi takové, které praktikují laktoovovegetariánství, laktovegetariánství i veganství. Rodiče často již při našem prvotním kontaktu zajímalo, jaký je můj postoj k vegetariánství. Po kratší úvaze jsem se rozhodla prozradit, že jsem vegetariánka, což myslím přispělo k uvolněnější

¹⁸ Nechtěla jsem řešit složitou otázku partnerského vyjednávání, kdy převládá vliv jednoho z partnerů a měla jsem problém najít rodiče, kteří ač oba vegetariáni by dítěti maso dávali.

¹⁹ Už jen proto, že do výzkumu by se patrně nepřihlásili rodiče, kteří o vegetariánství dětí stále pochybují či ti, kteří by s ním měli výraznější problémy.

atmosféře setkání, ale především k větší otevřenosti rodičů. V několika případech byly rozhovorům přítomny také děti, což někdy narušovalo plynulost vyprávění a následně i srozumitelnost nahrávek. Nicméně i v těchto případech jsem přesvědčena, že jejich přítomnost rozhovorům spíše prospěla než uškodila, pomohla navodit neformální, přátelskou atmosféru. Otázkou bylo, jak vzhledem k jasnějšímu vymezení tématu a charakteru rozhovorů dostat teoretické saturaci. Na základě internetových diskusí, zabývajících se tématem vegetariánství dětí a s pomocí paní Lenky z Klubu Naše dítě vegetarián (s níž jsem provedla první rozhovor) jsem si v hlavních bodech vytvořila přibližnou strukturu rozhovoru. V následujících rozhovorech se objevila další témata, která jsem do struktury přiřadila a v šetření pokračovala do té chvíle, než jsem nabyla dojmu, že další rozhovory nová témata neotvírají. Všechny rozhovory jsem nahrávala na diktafon, následně je přepsala a dále pracovala již jen s jejich transkripty. Některé rozhovory byly na přání respondentek anonymizovány.

Vodítkem pro analýzu rozhovorů byly především některé postupy A. Strausse a J. Corbinové²⁰ [Strauss, Corbinová, 1999] užívané pro tvorbu zakotvené teorie, o jejíž vytvoření jsem však, kvůli poměrně jasné profilaci tématu neusilovala. Dle mého názoru mi strukturovanější data a zastoupení typů (jakkoliv nereprezentativní) v tomto případě mohlo poskytnout více konkrétnějších informací než otevřená vyprávění. Vedlejší charakteristiky, zejména teoretická část, pak umožní analyzovaným datům lépe porozumět.

S pomocí programu Atlas.ti jsem data dále rozpracovávala, kódovala, kategorizovala a propojovala až do vynoření několika hlavních provázaných témat, která jsem následně sestavila do koherentního celku. V první části analýzy se soustředím na to, jakým způsobem rodiče interpretují vegetariánství tak, aby bylo v souladu s pozitivní rodičovskou identitou a jaké metody k tomu využívají. Následující část objasňuje, proč vlastně musí tyto procesy „smiřování identit“ podstupovat, tedy jakým způsobem jsou ovlivněni vnějším okolím. Dále je nastíněno, jak na vnější ovlivnění či tlak okolí reagují a jaké mechanismy ujištění (se kterými zároveň přichází opětné ukotvení v pozitivní rodičovské a vegetariánské identitě) používají. Poslední část práce je věnována praktickým problémům, se kterými se vegetariánské rodiny setkávají.

²⁰ dále obohacené také v Silverman [Silverman, 2005]

3 Analýza

3.1 Obnovení pozitivní rodičovské identity

Jak jsme viděli v teoretické části práce, proti vegetariánství dětí se ve společnosti vznáší řada námitek a diskuse na toto téma bývají často velmi bouřlivé. Rodiče tedy musí na tuto situaci nějakým způsobem reagovat, vypořádat se s ní, vytvořit si takovou interpretaci vegetariánství, která bude v souladu s pozitivní rodičovskou identitou.

Většina mých respondentů začala poprvé o vegetariánství uvažovat v období pozdního dospívání. Někteří tuto myšlenku opustili, aby se k ní o pár let později vrátili, někteří u ní od té doby zůstali již natrvalo. Výjimku tvoří Žanika, která od nejútlejšího věku konzumuje pouze vegetariánskou (většinu života dokonce veganskou) stravu a je tak vegetariánským dítětem i rodičem zároveň. Všechny respondentky jsou vegetariánkami po dobu delší než osm let a dá se tedy předpokládat, že vegetariánství je pro ně dobře prověřeným, etablovaným životním stylem. V souladu s tímto hlubokým ukotvením jsou i odpovědi na otázku, zda se musely o tom, jestli také jejich přicházející dítě bude vegetariánem, nějak rozhodovat. Všechny respondentky, až na paní Lenku, která měla zpočátku (pravděpodobně díky nevelké podpoře partnera a okolí, ke které se dostaneme později) určité pochyby, odpověděly, že vegetariánství potomka bylo jistou věcí. Stručně a jasně to shrnuje paní Zuzana:

No a pak přišly děti. To se nedá najednou, že nebudem vegetariáni kvůli dětem že, takže i děti jsou vegetariáni [smích]. [Zuzana]

To však neznamená, že by příchod dítěte do jejich postojů k vegetariánství nepřinesl žádnou změnu, naopak. Všechny respondentky reflektují jistý posun v myšlení, ale i v jednání. Hlavní otázkou pro ně nebylo, jestli vést dítě k vegetariánství či ne, ale jak dítě stravovat zároveň vegetariánsky a přitom splňovat všechny nutriční požadavky, které zdravý vývoj dítěte vyžaduje.

Když je nějaký problém, tak člověk přemýšlí, kde dělá chybu vždycky. Né že by to bylo chybné celé, to jsem nikdy ani nijak snad nepochybovala, že by vegetariánství bylo chybné, ale spíš někde dělá člověk chybu v tom vegetariánství pokud je nějaký problém. Že člověk zapomene někdy třeba na pestrost, nebo že někdy třeba musí přidat něco do výživy, pokud by tedy něco chybělo. [Helena]

Zatímco před narozením dítěte má jedinec zodpovědnost pouze a jen sám za sebe, s narozením dětí se valná část jeho zodpovědnosti přesouvá právě na dítě. Zajímavým posunem tu je příklon vegetariánů, u kterých byly prvotními důvody morální či duchovní, ke „zdravotnímu vegetariánství“, jenž je charakteristické zvýšeným zájmem o kvalitní a zdravé složení stravy, za kterou je automaticky přijata právě „správná“ vegetariánská strava. Tito vegetariáni tak možná více než dříve přijmou a zohlední přesvědčení o zdravotních přínosech vegetariánské stravy. Jistou revizi stravování s příchodem těhotenství zmiňuje např. paní Lenka:

Když jsem byla svobodná, sama, byla jsem vegetariánka sama za sebe, tak jsem prostě jedla, jak se mi hodilo, jenom jsem vynechávala maso, pořád jsem byla zdravá a tak jsem nic neřešila. A říkala jsem si, že je to v pořádku a že je to etické a tak dále. Ale přece jen pak když jsme začali mluvit o tom, že bychom mohli mít dítě, tak nastoupily debaty o tom, jestli i v těhotenství je to v pořádku, jestli ten plod nebude poškozený, jestli mu něco nebude chybět. Tam je to prostě takové už jako hodně ošemetné. Člověk přemýšlí o jiném tvoru, kterému dává život a najednou už nejde jen tak nad tím mávnout rukou. Takže jsem to začala brát zodpovědně a hodně se o to zajímat. [Lenka]

Jak bylo naznačeno v kapitole o nutričních specialistech, s dítětem přichází obrovská míra zodpovědnosti za něj a tím i zvýšený zájem o informace a podklady pro „správnou“ výchovu. Rodiče chtějí pro svého potomka to nejlepší, mají zodpovědnost za jeho duševní i fyzický stav a chtějí o něj tedy pečovat co nejlépe, samozřejmě dle svého přesvědčení o tom, co je pro dítě dobré, co je správné. U mladších dětí tak zohledňují především zdravotní přínos vegetariánské stravy, u starších se k tomuto přidávají etické hodnoty, které rodiče vyznávají a chtějí svým dětem předat.

O zdravou stravu se rodiče vegetariáni (mimo jiné také v souladu s teoriemi healthismu a tím, že jejich životní styl bývá často hodnocen jako rizikový) zajímají velmi intenzivně. Zdůrazňování důležitosti a přínosů zdravého stravování, ale i konkrétní příklady benefitů plynoucí ze zvolené, subjektivně zdravé, vegetariánské stravy tvoří

značnou část vyprávění o rodinném vegetariánství respondentů. V jejich představách o zdravé výživě je téměř nutností předpoklad, že neobsahuje maso, popřípadě další živočišné výrobky. Tyto jsou dle respondentů nezdravé a nevhodné již přímo ze své podstaty (např. obsahují velké množství nezdravého cholesterolu či tuku, jsou potenciálně rizikové, mohou způsobovat nejrůznější onemocnění), ale také kvůli podmínkám, za jakých jsou v současnosti získávány (zvířata jsou krmena antibiotiky a hormony, jejich život je plný stresu a utrpení, žijí ve znečištěném prostředí – to vše se projeví na výsledném produktu, zejména mase). Míra posuzování nezdravosti masa se mezi jednotlivými respondenty liší. Někteří jen poukazují na jeho potenciální nezdravost a rizikovost, jiní ho berou přímo jako závadnou potravinu, která nejenže není pro život potřebná, ale je také zřejmou příčinou nejrůznějších onemocnění – žaludečními obtížemi počínaje, nevléčitelnými nemocemi konče.

V zásadě to je určitě zdravější, než když se jí maso, protože maso je riziková potravina a způsobuje všechny ty civilizační nemoci jako infarkt a lidi, kteří se toho drží jakože to potřebují, tak na ně umírá polovina z nich. [Lenka]

K tomuto tématu se (o něco radikálněji) vyjadřuje také paní Blanka, která maso a jiné živočišné výrobky či v jejím pojetí „nesprávnou“ stravu obecně považuje za jednu z hlavních příčin nemocí, se kterými se setkává v rámci své bylinkářské léčitelské praxe:

Takže mi chodí hodně nemocných lidí a právě ty nemoci, když se změní jídelníček, když se vlastně přesměrují na vegetariány, nejlépe na vegany, když mají ty rakoviny a opravdu cukrovku v nějakým velkým stádiu, roztroušenou sklerózu jo prostě opravdu ty autoimunitní onemocnění, dna naprosto jasná nemoc, artritidy všelijakého typu, zánětlivá onemocnění jo, tak když prostě se toho masa vzdají a jdou na čistě - já tomu říkám nejdřív dva měsíce vegan, pak si přidáme plátek másla (smích) a pak si přidáme jogurt jo nebo nějaký takový úlet. V podstatě zůstanou vegetariáni bez toho, aniž bych je nějak hnala do ryb nebo prostě drůbeže. Dále pak: Ale pokud mají to maso, tak to tělo není schopno vůbec se nějak tak naciťovat, nejsou schopni si vybrat jídlo, které je pro ně opravdu dobré. Proto ty nemoci také jsou, jsou těžké. Hromada nemocí je ze stravy. A dále: Kdyby přestali lidé jíst maso, tak by se ze spousty nemocí uzdravili. [Blanka]

Při posuzování nezdravosti masa vychází někteří vegetariáni především ze své osobní zkušenosti, kdy jim dle vlastních slov vyloučení masa ze stravy významně pomohlo při

léčení lehčích, ale i těžkých onemocnění. Např. pro paní Helenu bylo zlepšení zdravotního stavu po vyloučení masa ze stravy tím hlavním a prvotním impulsem pro přijetí vegetariánské identity:

Já jsem došla k vegetariánství přes zdraví, protože já jsem se nenarodila jako zdravé dítě. A postupně za ty roky co jsem byla léčená normální medicinou, tak pak když jsem začala hledat svojí cestu, tak jsem vlastně došla i k vegetariánství, že by mi mohlo pomoci na mojí nemoc. A jinde: Jsem ráda, že jsem k tomu všemu došla, protože když je člověk nemocný, tak se bojí, že pošle tu nemoc dál, v těch genech to už je. A co máme od rodičů, tak to jde do dětí a já věřím, že díky tomu, že právě já jsem se začala cítit lépe a zdravotní stav je lepší, tak i dětem jsem mohla předat nejlepší předpoklady. [Helena]

Podobnou zkušenost se zlepšením zdravotního stavu a některých menších obtíží uvádí i ostatní respondenti, je zřejmé, že ji chtějí uplatnit také při péči o své děti. Pakliže maso v myslech těchto lidí představuje nežádoucí nezdravou potravinu, pak je strava, která tuto složku neobsahuje zdravější a tudíž i lépe vyhovující.

Vyzdvihování zdravoti vegetariánské stravy respondenti ve svých výpovědích konstruují především pomocí jejího srovnávání s tím, co považují za stravu „běžnou“ a „normální“. Takovou, kterou se podle nich živí většina lidí u nás. Jakoby naznačovali, že ač jsou obvykle osočováni z opaku, vlastně se o výživu zajímají mnohem více a své děti živí často lépe než většina lidí, jejichž běžné konvenční stravování na první pohled doporučením o správné stravě vyhovuje lépe.

Doktorka říkala: „To je úžasné, já vás tady vidím vždy jenom na preventivce.“ Říkám: „Tak my nemáme důvod vůbec chodit.“ A přitom ze stejné rodiny, děti, které se živí tím klasickým způsobem tak jsou takhle tlusté, rozkynuté, prostě dvě židle nestačí na to, aby ty holky se tam vměstnaly, mají strašné zadky. [Blanka]

Myslím si, že naopak jíme mnohem pestřeji než spousta lidí, kteří jedí maso, protože ty jedí maso třikrát denně a vlastně mají pořád maso a jednou ho mají s rohlíkem, jednou ho mají s bramborem a jednou ho mají s knedlíkem, což si myslím, že to je něco úplně jinýho. [Kateřina]

V souvislosti s tímto srovnáváním je pak také poukazováno na dobrý zdravotní i vyhovující „tabulkový“ stav dětí, kteří oproti svým vrstevníkům nestrádají, ale naopak jsou méně nemocné a prospívají minimálně stejně dobře jako ostatní.

Já jsem byla úplně v klidu, protože ten základ, který ona má je tak dobrý, že ten úlet [dcera a spolužáci jedli jednu dobu téměř pouze brambůrky, pozn. autorky] ji prostě vůbec nepoznamenal, nevadil. Neonemocněla, neměla rýmu, neměla chřipku, neměla kašel nic. Dále pokračuje: Akorát spolužáci onemocněli. To je prostě špatná výživa, špatný základ a to tělo okamžitě reaguje na kdejaký bacil. Takže tam byl problém no. [Blanka]

Naopak je méně nemocná. Ona dostane nějaký ten vir ze školky nebo ze školy, protože tam kašlou že, ty viry tam jsou, ale rychle se z toho dostane. VELMI rychle, velmi rychle. [Zuzana]

V důsledku těchto zkušeností a přesvědčení je tedy vegetariánská strava (oproti majoritnímu přesvědčení) jednoznačně vyzdvihována, je chápána jako zdravější a ve srovnání s „běžnou stravou“ vhodnější jak pro dospělé, tak pro děti.

Tím však rodiče rozhodně netvrdí, že každý přístup k vegetariánství je správný, resp. zdravotně vyhovující. V rozhovorech často zdůrazňují, že není možné pouze ze stravy vyloučit maso a o další aspekty výživy se dále nezajímat. Naopak často zmiňují jakousi představu „správného vegetariánství“, které by se dalo definovat určitou komplexností důvodů, které by měly vegetariánství živit. I v tomto motivu je však zřejmý především důraz, který je kladen na informovanost o správném složení stravy a zdravou výživu celkově.

Je to třeba tím špatným pochopením vegetariánství. Tím, že já na to jdu přes zdraví a musela jsem k něčemu dojít, k něčemu ideálnějšímu, tak i třeba u mých kamarádek vegetariánek vidím, že jsou sice vegetariánky, ale třeba nejedí úplně celozrně, mají hodně sladkostí, dětem dávají spoustu čokolád, cukru. A od toho se odvíjí zase to ostatní. Že ne každý vegetarián je správný vegetarián. Nebo: Tam je problém, že někdo má pojem o vegetariánství takový, že vyřadí maso a nic jiného nezmění. A pokud takový člověk se stane takhle vegetariánem, tak to nese zdravotní rizika. [Helena]

Tak se nás [kamarád vegetarián, pozn. autorky] ptal, čím se stravujeme, tak jsme mu řekli ty chleby s tím sýrem a on zakroutil očima, přitáhl pytlík zrní a začla výuka [smích]. Takže jsme se naučili vařit z toho, co opravdu vegetariáni jíst mají. [Blanka]

Respondenti zde patrně reflektují jakousi nespokojenost se souhrnným označením (resp. nálepkou) vegetarián, když přitom tento styl života sdružuje tolik rozdílných přesvědčení, které se často neslučují (a někdy dokonce vylučují) s jejich vlastní definicí

vegetariánství. „Nesprávní vegetariáni“ mohou na ty „správné“ vrhat špatné světlo, jehož následky pak nesou všichni vegetariáni.

Zdravotní stránka však na vegetariánství obvykle není ta jediná, kterou rodiče vyzdvihují - etické důvody jsou jedny z hlavních, kvůli kterým se většina mých respondentů rozhodla odmítat maso. Svým dětem tedy chtějí předat také morální a etické hodnoty, které v souvislosti s vegetariánstvím vyznávají. Morální důvody však skýtají také možnost k „obhajobě“ vegetariánské výchovy, k utvrzení ve správnosti jejich přístupu. Rodiče ve svých výpovědích často poukazují na to, jak je proces „výroby“ masa skrytý a to zejména před dětmi. Vadí jim, že maso je chápáno jako produkt, který se již upravený, zabalený koupí v supermarketu. Asociace se zvířetem, ze kterého pochází je téměř nulová. Někteří rodiče dokonce uvádějí, že by měli naopak potíže s tím, vysvětlit svému dítěti, jakými způsoby se v současnosti maso získává.

Dětem se odpírá, aby to viděly. Někde jsem slyšela, že kdysi to bylo tak, že když se doma zabíjelo, tak prý bylo hodně dětí, které nebyly schopné to jíst. V tu danou chvíli, v ten den zabíjačky. Druhý den, třetí den, čtvrtý den už to třeba zvládly, když nevěděly, že to je to maso že. A prostě dneska se to tak dává, že ty děti, za ničím nikdo neví, co stojí. Je to všechno tak skrývané. A dále: Nevím, jak se to těm dětem pak vysvětluje. Kolik lidí mi říká, že na zabíjačkách brečeli a nebyli pak schopní to jíst, rozumíš, a pak jakože nic. Nevím. Asi se potlačuje ten cit v těch dětech myslím. [Žanika]

Oni to neví. Oni to neví. A to se i tají. Školka nepůjde přece na exkurzi [smích] do Vratimova tady že, to je takové tabu. To se koupí jenom zabalené a většinou se to neví. Nebo když se někde zabíjí na zabíjačce prase, tak většinou ty děti jdou pryč. Většinou vím, že se říká „Děti né, děti se schovají, aby to neviděli, oni by to potom nejedli.“ [Zuzana]

Někteří z rodičů také zastávají názor, že vegetariánství je pro děti vlastně přirozeným stavem, akceptovat maso se naučí (resp. často jsou k jeho akceptaci de facto přinuceni) až během socializace. Dokládá to například výrok paní Blanky:

Ale ty děti jsou přirozeně vegetariánské. Když vidím mimino, když mu maminka poprvé dává vývar, v kterém je vajíčko, co to dělá za ksichty, to je strašné. Když poprvé má mít maso v puse, tak ho vyplivne. [Blanka]

Také na obecné úrovni si rodiče vytvářejí nejrůznější ospravedlnění a zdůvodnění pro svůj zvolený životní styl. Shodují se především v tom, že veřejnost, ale i odborníci jsou o vegetariánství (ale např. i zdravé výživě celkově) špatně informováni, vycházejí ze starých údajů a k diskusi či přijímání nových poznatků nejsou pozitivně nakloněni. Za nepříznivý postoj k vegetariánství dle nich také můžou často zastaralé legislativní opatření, předpisy a normy, jejichž plnění je, přestože často nevyhovují současným vědeckým poznatkům, nadále vyžadováno.

Takže je ministerská vyhláška školství, která stanovuje normy a poměr jednotlivých složek potravy. No a je tam nějaká norma na maso, která je, ještě do loňského roku to byl zhruba trojnásobek evropského standardu. Ty normy jsou dost staré, nevím, kdy vznikly, ale předpokládám někdy padesátá, šedesátá léta, kdy se to závodní stravování do školství zavádělo. A od té doby to prostě trvá, trvá, trvá. [Lenka]

3.2 Nesouhlas okolí

Poprvé byli mí respondenti s negativní reakcí okolí konfrontováni obvykle již při rozhodnutí stát se vegetariánem. V té době většina z nich stále žila s rodiči ve své původní rodině a až na výjimky nebylo jejich rozhodnutí přijato pozitivně. Rodina se především obávala o jejich zdravotní stav, vegetariánství pro ně představovalo něco nového, neznámého, od jejich rozhodnutí se je tedy snažila často zrazovat (samozřejmě s výjimkou Žaniky, jejíž původní rodina je také vegetariánská).

Rodiče samozřejmě z toho byli úplně vyděšení strašně (smích), protože oba jsou zdravotníci a měli pocit, že samozřejmě umřu nějakou strašnou smrtí, když přestanu jíst maso. Byli z toho vyděšení, nikdy nikoho takového neznali, neviděli, nikdy o tom neslyšeli. [Kateřina]

Já jsem to pak v rodině měla dost těžké řekla bych na psychiku, že na mě byly vyvíjeny hodně tlaky, že třeba u jídla si mě všichni obsedli, abych nemohla utéct od stolu a teď mi to maso naservírovali. To byla naposledy ryba a já jsem to tak jako násilím a teď jsem nemohla. Tak jsem se rozbřečela, protože už jsem neveděla co. [Pavčina]

Nicméně s postupem času, nejbližší většinou pochopili, že je vegetariánství respondentů myšleno vážně, jsou o něm plně přesvědčeni a za svým rozhodnutím si stojí. Viděli, že jejich zdravotní stav se nijak nezhoršuje, často se naopak právě výrazně zlepšil a s vegetariánstvím svých dětí se smířili, či ho alespoň začali tolerovat.

Moje mamka, ta mi byla největší podporou, protože ta se semnou nejvíc natrápila, když jsem chodila po těch doktorech. Takže ta byla ráda, když jsem se začala cítit zdravěji a lépe, protože já se cítím jako zdravý člověk. A mamka byla ráda, že vypadám dobře, cítím se dobře. [Helena]

O to nepříjemnější pro některé z nich potom byl fakt, že nesouhlas jejich původní rodiny s vegetariánstvím se opět obnovil s těhotenstvím a příchodem dětí, resp. vnoučat. Jeho projevy se samozřejmě různí, od téměř „neškodných“ poznámek až po silné projevy nesouhlasu, které často vyvolávají konflikty a napětí v rodině. Pro rodiče jsou tyto neshody velmi nepříjemné, celkově narušují dobré příbuzenské vztahy a rodinná setkání, ale především se mohou negativně projevit také ve vztahu prarodičů a vnoučat. Někteří prarodiče, jako např. v případech Blanky, Pavlíny či Zuzany i přes to, že vědí, že si to rodiče důrazně nepřejí, dítěti maso nabízejí či se ho snaží k jeho konzumaci přesvědčit. To ovšem obvykle vyvolává pouze další hádky a eskalaci konfliktů.

Říkám: „Cože!? Vy jste jí dali pstruha?“ ted' to ve mně vybublalo, říkám „To snad nemyslíte vážně, tak teda to jste pěkně pohnojili jo“. Tráskla jsem s telefonem a říkám no tak co ted' včil. A jinde navazuje: Pustila se do mě vlastní matka. A tak mě sepsula, že z toho děcka dělám něco, co nebude schopné života, že ať půjde kam půjde, tak že umře hlady, že v tom světě je to jinak a že já žiju v nějaký fikci a omylu. Pustila se do mě ze všech kalibrů. [Blanka]

Toto nepříjemné napětí a neustálé rozepře vegetariány zpravidla vede až k tomu, že jsou ochotni přehodnotit své rodinné vztahy a někdy dokonce přemýšlí i o přerušení styku s prarodiči. Zaujmout toto stanovisko rozhodně není pro vegetariány snadné, ale obvykle již nenacházejí jiné východisko.

Tak jsem jí řekla: „Mami podívej se, já vím, že ty jsi vychovávala nás jako svoje děti a dělalaš pro nás to nejlepší, co jsi si myslela, že pro děti děláš a i to, že si nám dávala

maso a to nejlepší tak taky sis myslela, že je to to nejlepší. No a my teď máme trochu jinou cestu, my jsme zodpovědní za své děti a děláme zase to, co si myslíme, že je pro ně vhodné. A pokud jednou oni se rozhodnou jíst jinak nebo to maso, tak to bude jejich rozhodnutí a já jim bránit nebudu. Ale teď jsou to naše děti a my prostě si nepřejeme, abys jim to maso dávala. Pokud nás nebudeš respektovat, tak my sem nebudeme jezdit.“ A to teda zapůsobilo. I když bych to nemyslela tak doslova. [Pavčina]

Pro opačný přístup, tedy „ústupek“ ze svého postoje se rozhodla paní Lenka, patrně také proto, že ani její manžel není vegetarián, její dcera tedy příležitostně jí maso také doma a Lenka její vegetariánství nemůže vyžadovat natolik striktně jako ostatní rodiče.

Přeci jen ty vztahy mezi babičkou a vnoučetem jsou nadřazené. A ono jí to prostě nezabije. Není to něco, co bych jako, nevidím to ráda, ale holt musí se hledat nějaká rozumná cesta pro šťastný společný život celé té rodiny především. No a abych se já postavila mezi babičku a vnučku kvůli tomu, že nesouhlasím s tím, co jí dává k jídlu, tak udělám ještě větší škodu. [Lenka]

Obvykle se, jako v případě osobního vegetariánství i v případě dětí (často však až po několika krizových momentech) situace uklidní. Prarodiče vidí, že rodiče ze svého vegetariánství ani vegetariánství dětí pravděpodobně nesleví a musí se tak s jejich názorem smířit, naučit se ho respektovat. Pokud k tomuto dojde, je pak z výpovědi rodičů zřejmý vděk a radost z toho, že prarodiče nejenže již nevyvolávají nekončící diskuse na téma vegetariánství, ale dokonce dokážou při rodinných shledáních sami vytvořit příjemnou atmosféru s pečlivě nachystaným vegetariánským jídlem.

V souvislosti s tím, jak stravují své děti, se vegetariánští rodiče s nesouhlasem setkávají často také u lékaře (popřípadě jiných odborníků), ale i zde se, stejně jako v případě zveřejňovaných odborných stanovisek, uvedených v teoretické části práce, zkušenosti liší. Zatímco někteří lékaři přijímají vegetariánství dětí i nastávajících matek bez problémů, jiní se k němu staví velmi negativně a svůj názor dávají důrazně najevo. V takovýchto případech se rodiče snaží obhájit, avšak tyto situace končí nejčastěji tak, že raději vyhledají jiného lékaře, jehož přístup k bezmasé výživě je pro ně o něco příznivější. Často také rodiče před pediatrem vegetariánství dětí (preventivně) vůbec nezmiňují.

Jsou rodiče, kteří do toho jdou od začátku a některým se to daří potom prosadit. Někteří přesvědčí toho doktora a někteří s ním bojují a to je prostě těžké. Když víte, že k tomu doktorovi budete chodit pořád a že on vás jako předpojatě nemá rád a podezřívá vás, že škodíte svým dětem, tak je tam potom už takové prisma, které není dobré. Zvlášť pro ty děti. Kdyby to bylo jenom mezi námi, tak neřeknu, ale tady jde o to dítě a to by mělo důvěřovat svému lékaři, mělo by vidět, že jeho rodič tomu lékaři důvěřuje a naopak. [Lenka]

Především na vesnicích či menších městech s nižší anonymitou se vegetariáni a jejich děti setkávají také s nepochopením, nesouhlasem a výtkami širšího okolí, např. sousedů, ostatních rodičů nebo personálu ve školách a školkách. Silnou kulturní podmíněnost masa, opět zdůrazněnou ideologií mateřství, popisuje ve své výpovědi např. paní Blanka:

Protože to vypadalo, že nás tady ti okolní důchodci přizabijí, že to dítě není maso. Oni na ní koukali jako na zázrak. A na nás jako na vrahy. Takže my jsme byli tady pro to okolí první dva roky [po narození dítěte, pozn. autorky] naprosto, naprosto nepřijatelní. Pokračuje: Nebylo to lehké, nebyli jsme přijatelní pro starou generaci. Stará generace je tady masová. A dítě jak nemá základ maso, tak jako kdyby ta žena byla prašivá nebo prostě špatná. V té staré generaci je tadytohleto prostě ukotvený. [Blanka]

Obecně respondenti ze svého pohledu vegetariánů–rodičů postoj společnosti k (rodinnému) vegetariánství nehodnotí příliš pozitivně. Jsou si vědomi, že maso je stále, zvlášť pro děti, vnímáno jako norma a oni jsou ti, kteří jí porušují. Jejich výpovědi potvrzují, že vyžadování bezmasého stravování u svých dětí je opět více odklonilo od normality konformního chování.

Chce to získat nějaký správný základ, kterému člověk důvěřuje, vyzkoušel si to na sobě, protože pak přijdou těžší zkoušky přes ty děti, vliv okolí a zase je to silnější přes ty děti. [Helena]

Z pohledu vegetariánských rodičů mají „nezasvěcení“ jedinci o vegetariánství mnohdy dosti nepřesné představy - předsudky a teorie labelingu a se zde předvádějí často přímo ukázkově. V důsledku reflexe těchto předpokládaných postojů tak rodiče obvykle již apriori očekávají negativní postoj k vegetariánství. Z těchto důvodů se tak s vegetariánstvím většinou nijak „nechlubí“, např. před lékařem ho někdy vůbec

nezmiňují, či se alespoň předem snaží odvodit jeho předpokládanou reakci. Toto očekávání nepříznivé reakce se pak objevuje i u těch rodičů, kteří jinak proklamují, že s vegetariánstvím ve společnosti nemají žádné výraznější problémy. Mimo očekávání nejruznějších výtek či hádek je častým důvodem také obava, že vegetariánství bude následně dáváno do souvislosti s jakoukoliv nemocí nebo nepříznivým zdravotním stavem dítěte.

3.3 Potřeba ujištění (ukotvení ve vegetariánství)

Ve světle předchozí pasáže je jasné, že rodiče musí být o správnosti svého životního stylu silně přesvědčeni. Aby byli schopni čelit vlastním pochybám i tlaku okolí, musí být jejich ujištění neustále podporováno a živeno. Tato potřeba utvrzení, ať už prostřednictvím spřízněných osob, zkušeností či informací, je z rozhovorů naprosto zřejmá a reflektují jí sami rodiče. Nabyté informace jsou využívány jak k utvrzení samotných respondentů tak k „obhajobě vegetariánství“ v diskusích o jeho ne/vhodnosti, čímž následně opět stvrzují pozitivní rodičovskou identitu.

Pravděpodobně největší oporou v často nelehkých situacích, které může odlišný způsob stravování dětí přinášet, je pro vegetariánského rodiče jeho partner. S výjimkou paní Lenky jsou všichni manželé mých respondentek vegetariáni a v otázkách výživy jsou tedy (alespoň v hlavních bodech) jednotní. Většina z rodičů byla vegetariánem ještě předtím než se seznámila se svým současným partnerem, což v souvislosti s tím, jakou důležitost vegetariánství svého partnera přisuzují, naznačuje, že ač by se na první pohled mohlo zdát, že jde „pouze“ o jídlo, vegetariánství může být také jedním z faktorů hrajících roli při výběru partnera. Důležitost názorové shody a vzájemně poskytované podpory pro harmonický vztah mezi partnery, ale i snazší výchovu dětí je zde zřejmá. Respondenti to vnímají jak ze svých zkušeností, tak z vyprávění ostatních vegetariánů, kteří například na stejně smýšlejícího partnera takové „štěstí“ nemají.

Ale vím, že je to těžké, mám kamarádky třeba, které by chtěly být vegetariánkami, ale časem převládne vliv manžela, tchyně a jiných kolem. Když jsi na to sama, tak to se moc nedá zvládnout. [Helena]

Jak je v tomhle nejednota, tak je to špatné. Mám tolik známých, většinou to jsou holky, které, jak se narodí dítě, tak to je potom krize, když jsou ti rodiče nejednotní. A pokračuje: Píšu mi zoufalé dopisy, jedna se teď málem rozváděla, fakt. No co k tomu máš říct. Je to pravda, že to je hrozný problém, že on jí prostě řekl: „To děcko BUDE jíst maso“, teď děcko na ně hledí, jak se tam hádají rozumíš, teď jedna tchyně, druhá tchyně, teda druhá matka, že. Tak to je hrozné bez té podpory, protože kolikrát se stane, že si člověk říká „Dělám něco špatně, nedělám?“. Zvláště u těch dětí, opravdu. A dále: A s těmi dětmi buď jeden z rodičů by byl pro ty děti blázen a nebo ten druhý. [Žanika]

Důležitost názorové jednotnosti v této otázce výstižně shrnuje paní Lenka. Přestože její manžel není vegetarián, dokázali se v otázce výživy shodnout na určitém kompromisu. Nicméně i tak je z její výpočdi patrné, že tento nesoulad je určitým zdrojem napětí ve vztazích a to jak mezi manžely, tak mezi rodiči a dítětem. Výchova k vegetariánství (či naopak k „běžnému“ typu stravování) se tak znesnadňuje jak po názorové, tak po praktické stránce.

Snažíme se oba dva být tolerantní, ale je pravda, že je to čím dál náročnější. Mě to vede víc k té zdravé stravě a tak a on se čím dál víc drží toho svého. Neomezujeme se vzájemně, ale je to náročné sladit ten jídelníček třeba. A pokračuje: Ono je to často i příčinou rozchodu těch partnerů, tak já jsem si to dala vyložene za úkol, aby se to u nás nestalo. Ale zase je to o tom, že nemůžete toho druhého člověka přesvědčovat a já už se zpátky taky vrátit nechci k tomu masu. Takže hledat ten kompromis nějaký. A pokračuje: Mám pocit že, on s tímhletem tedy souhlasil, ale teď mám třeba pocit, že kdybych já chtěla jít dál v tom rozdělování, tak že by to začalo být i jako mezi náma. Takže to je docela náročné. Když vidím rodiny, kde jsou všichni vegetariáni, tak je to prostě důležitá platforma. Ono to na začátku nevypadá, když jsou dva lidi svobodní a chodí spolu, tak si říkají dám svobodu tomu druhému ať si dělá co chce. Ale jak začne to rodinné fungování, tak si myslím, že to začíná být docela náročné. [Lenka]

I v případě dokonalé názorové shody partnerů si však vegetariánská rodina může někdy (zejména v začátcích své existence) připadat ojedinelá a osamocená. V těchto případech potřeby podpory se rodiče často radí a sdílejí zkušenosti s jinými vegetariánskými rodinami. Významnou zkušeností je však především to, že se na vlastní oči přesvědčí, že s vegetariánstvím dětí nemusí být žádné závažnější problémy a to ani po zdravotní,

ani po sociální stránce. Ačkoliv na přímý dotaz respondenti často uvádí, že jiné vegetariánské rodiny nevyhledávají, z rozhovorů vyplývá, že snad všichni nějaké další vegetariány (či rovnou vegetariánské rodiny s dětmi) znají a stýkají se s nimi.

Mě vždycky posiluje to, že nás je tady hodně vegetariánských rodin, je tady hodně dětí v těch rodinách, takže člověk ví, že ty děti jsou v pořádku, prospívají normálně, takže to vlastně člověka taky posiluje, ta myšlenka, že na to není sám. A že ty příklady jsou, tak já to vždycky vyzdvihnu, že jako nás je tam spousta, mají tam hodně dětí, tak co by mělo být za problém, všechno je v pořádku. Člověk ty příklady má a právě když člověk třeba nějak váhá, že něco dělá špatně, tak říkám, člověk si připomene tohleto. [Helena]

Rodiče se však o správnosti svého rozhodnutí nemusí ujišťovat pouze prostřednictvím zkušeností jiných lidí. Významnou roli zde hrají také jejich vlastní zkušenosti s vegetariánstvím – zejména již zmiňované zlepšení zdravotního stavu či lepší tělesné i duševní pocity a to jak díky absenci masa, tak díky etickému uvědomění. Je logické, že to samé (tedy subjektivně „to nejlepší“) budou chtít i pro své děti. V některých výpovědích se také objevuje myšlenka, že právě s vegetariánstvím přichází celkově jiný pohled, resp. přístup k životu, respondenti se cítí být více uvědoměli, hloubaví, tak trochu odtržení od dnešní moderní uspěchané doby. Toto téma je však silně svázáno s „alternativním životním stylem“ (jóga, východní náboženství, přírodní medicína) obecně.

Jako mnozí jiní rodiče, také rodiče vegetariáni zmiňují důležitost informovanosti o „správné“ dětské výživě a vhodně složené vegetariánské stravě a tyto informace sami aktivně vyhledávají. Hlavním zájmem je zde především příznivý, zdravý vývoj dítěte. Přestože jsou rodiče o vhodnosti vegetariánství pro děti většinou plně přesvědčeni, přeci jen i na ně může někdy dolehnout tlak okolí a pochyby, které vyvolává. Zároveň s praktickými informacemi tak vyhledávají také stvrzení autorit, které by o správnosti jejich rozhodnutí ujišťovalo jak je samé, tak jejich okolí. Zde se opět dostáváme k současné ideologii mateřství, která nejenže matku činí zodpovědnou za příznivý stav dítěte, ale také jí ukládá se v „oboru péče o dítě“ aktivně vzdělávat a informovat [Apple, 1987]. „Vědecké“ argumenty potvrzující nezávadnost bezmasé stravy tak pro rodiče představují další významný zdroj ujištění.

A tím, že jsem měla dobrou informační základnu a propracovala jsem si to sama, tak už mi tolik nevadily narážky někoho dalšího nebo jsem si je dokázala obhájit nebo jsem si jich nemusela všímat. A pořád je to taková práce no. [Helena]

Nejistotu pramenící z nedostatku vlastního přesvědčení a především tlaku okolí, která vyvolává silnou potřebu ujištění (ať už o vhodnosti vegetariánské stravy či naopak té běžné) uvádí paní Lenka:

Když jsem byla těhotná poprvé, tak jsem ještě tyhle podklady tolik neměla a v jednu chvíli jsem taky podlehla. A říkala jsem si, pro jistotu si sem tam dám rybu. A pak jsem s tím měla hrozný problém, protože jsem tu rybu jedla s takovým tím jako, dělám to pro své dítě, ale kvůli sobě bych to nechtěla. Tak to byla prostě taková divná, nepříjemná situace. A pokračuje: Pořád tam byla vzádu taková ta věc jako a stejně tomu moc nevěřím, ale je to ten tlak okolí, není to, že to kvůli svému přesvědčení dělám. A pokračuje: No a pak když jsem byla na tom kurzu, tak se mi strašně moc ulevilo. Protože jsem zjistila, že je to v pořádku celkově a získala jsem k tomu vědecký podklady a i ty zkušenosti těch lidí. A jinde pokračuje: Ale byla jsem klidná jenom díky tomu, že už jsem v té době byla na tom kurzu a už jsem měla tu brožurku od ADY [Americká dietetická asociace, pozn. autorky] a měla jsem to prohané hodně i v sobě. [Lenka]

Nutnost informovanosti či potřeba argumentační základny, která se tím, jak se jedinec vzdaluje od mainstreamového přesvědčení často zvyšuje, pak z rodičů někdy činí přímo jakési „laické odborníky“ na zdravou výživu či zdraví obecně, kteří mají zdraví sebe, ale i své rodiny ve svých rukou. Mnohdy také s prohlubujícím se ukotvením v jejich životním stylu a s narůstající zkušeností chtějí rodiče své poznatky poslat dále, což je nutí opět k dalšímu vzdělávání a podporuje jejich jistotu v otázkách správnosti jejich způsobu výživy. Toto téma však opět nesouvisí pouze s vegetariánstvím, ale i s dalšími aspekty životního stylu, např. zájmem o přírodní či východní medicínu či s obecným trendem, jakým zájem o výživu je. Záliba a sebevzdělávání v oblastech alternativní, ale i konvenční medicíny pak v některých rozhovorech přerůstá až do tématu jakési nedůvěry k lékařům. Ta bývá silně podmíněna osobními zkušenostmi, nicméně současné (negativní, ale dle rodičů např. také laxní a neinformované) postoje některých odborníků k vegetariánství, či pouze přenesené zkušenosti ostatních vegetariánů (vzpomeňme na „očekávání negativní reakce“ k vegetariánství u dětí, zmíněné v předcházející části textu) tu patrně také hrají svou roli.

3.3.1 Dítě a maso

Podstatnou otázkou pro mnoho rodičů, kteří o vegetariánství svých dětí uvažují se zdá být to, jak dítěti svou, a také jeho odlišnost, citlivě vysvětlit. Toto se ve společnosti, kde je využívání zvířat na potraviny běžnou normou, může zdát poněkud obtížné, nicméně rodiče vegetariánských dětí tvrdí pravý opak. Jakožto významní druzí jsou to oni, kdo dítěti prostřednictvím primární socializace zprostředkovává dítěti objektivní realitu, kterou nenásilně přijímá [Berger, Luckmann, 1999], a tou je v tomto případě nejezení masa. Rodiče však vědí, že dítě nemůžou v jejich „realitě“ izolovat, přece jen bude muset uspět právě ve společnosti, kde je běžně přijímaná norma k té v jeho rodině protikladná. Hlavním cílem tak pro rodiče je, najít nějakou optimální rovnováhu při předávání hodnot, které vyznávají oni sami a těmi, jež vyznává majoritní společnost. Nejčastěji se tedy při „vysvětlování vegetariánství“ uchylují k pojmům jako jsou jinakost, různorodost a tolerance.

Kluk se pořád diví proč oni to maso jí? Nebo jak jim to mám vysvětlit ať to nejí, proč to oni jí? Oni to neví? [smích] A pokračuje: My se snažíme je vést spíš k toleranci, aby oni tolerovali to, že oni to jí, že my zase máme svoje přesvědčení, proč maso nejíme, ale oni zase ať berou že to ostatní jedí. Aby to pak nebylo takové to, že když oni se mi posmívají tak já se jim budu taky. Tak to ne, snažíme se je vést k té toleranci. [Kamila]

Obvykle mají děti od nejtělejšího věku možnost stýkat se (ať už přímo tak přeneseně) mimo svých vegetariánských rodičů také s lidmi, pro které je maso běžnou součástí života (např. prarodiče), nejsou tedy izolované, a i když je jeden přístup zprvu majoritní, vyrůstají s příkladem obou. Jaký postoj k vegetariánství zaujímají však můžeme usuzovat pouze přeneseně z výpovědí jejich rodičů. Svou odlišnost si děti začínají uvědomovat především s příchodem do dětského kolektivu (v rámci druhotné socializace). Dle slov rodičů, jejichž děti jsou starší však ani tam se svou jinakostí nemají žádné výraznější problémy. Přestože většina dětí rodičů, se kterými jsem hovořila, maso (většinou na popud prarodičů či ze zvědavosti) ochutnala a má s ním nějakou zkušenost, až na výjimky o něj prý neprojevují výraznější zájem, respondenti tu vliv rodiny považují za dominantní.

Jednou chtěla zkusit, tak zkusila. Pak říkala: „My jsme měli zajíce!“ [smích] – nějakého králíka nebo co měli, tak byla nadšená, pak jí z toho bylo špatně tak se pozvracela, tak to vyzkoušela. A pak ještě klobásu nebo co že to říkala, to jí prý chutnalo. Ale ostatní děcka ty vůbec nemaj ani chuť zkusit. Ona se spíš nechala zviklat tím okolím, tak prostě aby nebyla bokem, tak měla tendence zkusit si to, ale ty další dvě jako nic. To je jako: „Co to je? Já to nechci.“ [Kamila]

To, že děti vegetariánský způsob stravování přijmou a „dobrovolně“ v něm pokračují se tak pro rodiče může stát dalším utvrzením ve zvoleném životním stylu.

Poměrně jasný názor mají rodiče i v otázce „svobodné volby dítěte“, která jim bývá jakožto argument proti vegetariánství dětí často předkládána. Názor většiny rodičů ve své výpovědi shrnuje Kateřina:

To už pak nechám na něm, to už pak je jeho věc. Ale dokud ještě nemá rozum, tak za něj rozhoduji já. Až mu bude deset nebo já nevím, nějaký takový věk, až bude mít svůj rozum, tak to nechám na něm. A pokračuje: Ale samozřejmě doma se maso jíst nebude. Když si někde koupí párek v rohlíku, tak to už mu to stejně nezakážu [smích], spíš doufám, že do něj vštěpím tolik, aby si ho nekoupil. Na druhou stranu, pak už je to jeho volba, pak ať si prostě dělá, co chce v tomhleto směru. Doma se bude jíst tak, jak jsme zvyklí my a jestli on bude mít potřebu to maso jíst, z nějakého důvodu, nevím z jakého, tak to už pak je jeho věc. Nebudu mu nějak zasahovat do života.

A jinde: Já si myslím, že o tu svobodnou volbu nepřichází, protože naopak když někdo maso jí, tak zase nemá tu volbu ho nejíst, protože prostě doma mu říkají maso sněz a tohle sněz a protože všichni jíme maso tak ty budeš taky jíst maso. [Kateřina]

Je možné, že v otázce přijetí bezmasé či naopak masité stravy svých dětí budou vegetariánští rodiče tolerantnější právě díky tomu, že obdobnou situaci odmítnutí modelu rodičů v mládí sami de facto zažili. I tak však pro ně to, jak se jejich děti k vegetariánství v budoucnosti postaví zůstává otázkou. Zatím se všechny děti (nejstarším je 11 let) vegetariánství drží. Stejně tak u něj (resp. u veganství) do dospělosti zůstala Žanika.

3.4 Praktické problémy

Pravděpodobně největší obtíže se kterými se vegetariánští rodiče a jejich děti setkávají pramení z běžných každodenních situací. Plnohodnotná bezmasá strava u nás ve většině stravovacích zařízení ještě není plně zavedená. Je pravda, že valná část restaurací či jídelen nějaká bezmasá jídla nabízí, ovšem obvykle se (především na menších městech či vesnicích) jedná o jídla tučná, smažená či sladká, zpravidla taková, která u vegetariánů nesplňují představu o zdravém a vhodném (každodenním) stravování. Vegetarianství je tak v určitých situacích omezující a představuje nezanedbatelný handicap. Asi nejzávažnější je toto omezení v institucích školní, především pak předškolní péče. Přestože, jak jsem zmínila v teoretické části práce, varianta vegetariánského stravování byla zavedena jako alternativní možnost k „běžnému“ jídelníčku do norem pro školní stravování, zavedení této možnosti do praxe je stále povětšinou otázkou budoucnosti. Je pravda, že varianta vegetariánské stravy v některých školkách existuje, nicméně díky jejich nízkému počtu či finanční stránce stránce věci si tuto možnost může dovolit jen několik málo rodičů. Ostatním tedy nezbyvá než zůstat s dítětem v domácnosti nebo se pokusit se ve svých školkách na bezmasém stravování „neoficiálně“ dohodnout. V takových případech se však nebezpečí postihu vystavuje vedení školky, které musí dodržovat předepsané hygienické a stravovací normy. Situace je v tomto ohledu velice složitá a výsledek nejistý, často vyžaduje také omezení ze strany rodičů (připravují vlastní jídlo, dítě musí brát před obědem domů) či menší ústupky z důslednosti vegetariánského stravování.

Já jsem se ptala tady, ale tam mi řekli, že samozřejmě nemůžou vařit pro jedno dítě zvláštní jídlo a aby si nosilo jídlo samo, to taky většinou nevidí rádi v těch školkách. Někde se to dá domluvit, ale zase že bych mu vařila já obědy, svačiny mu dávala s sebou na celé dny, to je zas takové hloupé. [Kateřina].

V základních školách je situace obdobná, ale přecejen o něco schůdnější. Výběr ze dvou jídel (i když ne vždy to znamená, že je jedno vegetariánské) je zaveden častěji, než ve školách mateřských a děti si také mohou donášet vlastní jídlo.

Rodiče v této otázce trápí ještě jedna věc. Obávají se, aby jejich potomek na základě své odlišnosti nebyl vyčleněn z dětského kolektivu. To se může stát jak díky jeho

jinakosti, kterou ostatní děti nemusí přijmout, tak díky tomu, že kvůli neexistenci možnosti vegetariánského stravování je úplně vyčleněn z některých déletrvajících akcí (např. škola v přírodě, tábor atd.), ale, jak již bylo zmíněno z důvodu nutnosti obědovat doma, také např. ze školního kolektivu (odpolední program, družina...). Rodiče se tedy snaží svému dítěti umožnit, aby se stýkalo se svými vrstevníky z jiných vegetariánských rodin, kteří jsou v obdobné situaci. Chtějí, aby jejich potomci viděli, že oni ani jejich rodina nejsou (jak se často může zdát oproti „zbytku světa“) jediní, pro koho maso není běžnou součástí života. Věří, že vegetariánství pro jejich děti pak bude snadnější a lépe přijatelné.

Co si myslím, že je hodně důležité, aby ty děti se spolu stýkaly. Nechtěla bych třeba, aby se stala členkou nějaké vybrané uzavřené komunity, kde vegetariánství je vyzýváno a ostatní zatracováno, to ne, ale pak je hodně těžké pro to dítě, když ono je jediný výjimečný vegetarián v tom nevegetariánském prostředí. Což jsou ty školky a školy. Takže bych byla moc ráda, kdyby v té školce, kam půjde bylo alespoň nějaké druhé dítě, aby nebyla jediná úplně jiná. Bylo by to snažší. Neříkám, že se to nedá ustát, ale je to mnohem snažší, když je těch dětí víc. [Lenka]

Na druhou stranu, ve smyslu rčení „co tě nezabije, to tě posílí“ někteří rodiče zastávají názor, že odlišnost, kterou si dítě musí obhájit z něj udělá silnější osobnost, která bude lépe schopna čelit i jiným tlakům okolí. I jinakost tak dle nich může být ku prospěchu věci.

Tohle si musí každý vegetarián ustát. Úplně každý. To, že vybalí svačinu, z ostatních krajců zavoní salám a z našich krajců zavoní zelenina s kořením. Tohle si musí ty děti taky ustát a že jim z toho čouhají zelené listy [smích] nějakých salátů nebo že mají nastrouhanou mrkev v kelímku sebou, to si musí ustát. A to si spousta lidí těžko představí, protože dospělý si ustojí všechno, ale dítě v první třídě nic. A to je síla. Tohle jsou pak osobnosti, které opravdu už když pochopí, proč to dělají, k čemu to dělají a je to z nich, není to naučené od rodičů, tak to jsou osobnosti, které nic na světě nezlomí. [Blanka]

Přijetí vegetariánské identity pro sebe a svou rodinu přináší také další potíže. V souvislosti s tím, jak hluboko je v člověku toto přesvědčení zakořeněno získává jeho vliv na důležitosti při nejrůznějších rozhodovacích procesech. Stává se dalším významným faktorem při zvažování rozdílných možností. S tím, jak se množství

podmínek rozšiřuje a specifikuje se počet možností zmenšuje. Rodič například musí najít takovou školku (ale podstata tohoto problému se objevuje také v jiných tématech, zejména v otázce výběru partnera), která by umožňovala vegetariánské stravování, ale zároveň vyhovovala jeho požadavkům také v dalších aspektech, čímž se ono hledání podstatně ztěžuje a znesnadňuje a často nelze jinak, než z některých požadavků ustoupit. Navíc ani splnění požadavku vegetariánství nemusí někdy stačit. Jak již bylo řečeno, vegetariáni nejsou jednotná, homogenní skupina, co znamená vegetariánství pro jednoho se může významně rozcházet s definicí jiného.

I přes všechny obtíže, které může vegetariánství, zejména v sociální sféře, přinášet jsou mí respondenti přesvědčeni, že klady, které jim a jejich dětem vegetariánství přináší převažují případná negativa. I přes trvající problémy se shodují v tom, že se jejich postavení ve společnosti zlepšuje a v souladu s tím je také jejich pohled do budoucna optimistický.

Závěr

V této práci jsem se pokusila nastínit, jaké to je být rodičem, který se rozhodne postupovat ve výchově svého dítěte odlišně, než je ve společnosti běžné. Vegetariánská výživa dětí u nás bývá často problematizována, je vnímána jako potenciálně nedostatečná či přímo zdravotně závadná. Rodiče – vegetariáni, kteří se rozhodnou své dítě vychovávat (a stravovat) v souladu se svým přesvědčením se tak často, spíše než zdravotním rizikům, vystavují morálnímu ohrožení či přímo odsouzení. Jak bylo popsáno v teoretické části práce, vnímání vegetariánství dětí je podmíněno několika faktory. Jedním z nich může být to, jakým způsobem je v symbolické rovině nahlíženo maso jakožto potravina. Masu a jeho konzumaci bývá, na základě jeho nutriční výhodnosti či přímo v souvislosti s jeho symbolickými významy, často přisuzována vlastnost síly, energie a zdraví. Zelenina (či rostlinná strava obecně) bývá masu subordinována, je považována za příliš slabou na to, aby se stala ústředním prvkem plnohodnotného jídla, aby dokázala naplnit veškeré naše nutriční požadavky. V tomto světle se bezmasá výživa může zdát nedostatečná, neschopná naplnit vysoké výživové nároky dětí. Dalším faktorem vytvářejícím obraz o ne/vhodnosti vegetariánské stravy pro děti je výživový diskurs. Ten je v současnosti ovládán především nejruznějšími doporučeními odborníků a jejich vyhodnocováním (potencionálních) rizik. Reálná moc expertů, která vychází především z jejich výsadního vědeckého postavení, spočívá ve schopnosti definovat standardy, ve kterých je určité chování posuzováno. V kombinaci s ideologií mateřství, která na matku klade vysoké morální požadavky a zodpovědnost za dítě, tak mají odborníci de facto moc určit, co, minimálně v otázkách výživy, spadá do kategorie dobrá péče, a tím i dobrá matka (resp. dobrý rodič). Vegetariánství obvykle bývá řazeno mezi rizikové životní styly a, minimálně u nás, se (medializované) názory odborníků na jeho zdravotní ne/závadnost značně liší. Významnou roli hraje také to, že v médiích zabývajících se dětskou výživou, která odborná stanoviska veřejnosti nejčastěji zprostředkovávají (nebo se jimi alespoň zaštiťují), se výhradně bezmasá strava téměř neobjevuje. I toto zjištění přímo podporuje interpretaci vegetariánství v intencích normality a deviance. Zatímco vegetariánství jednotlivce již

bývá často v rámci normality tolerováno, stejný způsob výživy dětí vegetariány opět posouvá za onu přípustnou toleranční mez.

V praktické části práce jsem se pak pokusila popsat, jak na tyto souvislosti reagují sami vegetariánští rodiče. Ti jsou obvykle nuceni své vegetariánství (re)interpretovat takovým způsobem, aby bylo v souladu s pozitivní rodičovskou identitou, tedy tak, aby vegetariánská strava nebyla posuzována jako něco nevhodného či rizikového, ale naopak, aby byla v nejlepším zájmu dítěte. Rodiče tak často zmiňují především zdravotní výhody, které dle nich z vegetariánského stravování vyplývají. Maso (či některé další živočišné výrobky) je v jejich myslích konstruováno jako (potenciálně) nezdravá potravina, které je lepší se vyhnout. Přestože ne každá vegetariánská strava je zdravá a ne každá zdravá strava musí nutně být, alespoň dle některých, plně vegetariánská, tyto dva pojmy se ve výpovědích respondentů často podmiňují a splývají v jeden. Výhody bezmasého stravování jsou vyzdvihovány především při srovnávání s „běžnou“ stravou, která je dle respondentů často jednotvárná a nutričně nevyhovující. V souladu s pozitivní rodičovskou identitou respondenti interpretují také etické hodnoty, které se k vegetariánství váží. Snad téměř u všech dětí bývá od nejtělejšího věku podporován pozitivní vztah ke zvířatům v rámci kterého se jim často de facto tají proces získávání masa. Ten se v naší společnosti stále více skrývá, maso je chápáno jako hotový produkt a paralela se zvířetem, ze kterého pochází se tak vytváří často pouze nepřímou [Wicks, 1999]. Tento postoj respondenti reflektují a ze své odlišnosti činí přednost, když v tomto ohledu svůj vztah s dítětem považují za upřímnější a morálnější. Negativní reakce, se kterými se rodiče vegetariáni (především na základě obav o zdraví dítěte) často setkávají ať už přímo ve své rodině či v nejširším okolí, připisují především neznalosti vědeckých poznatků, které dle nich dokazují zdravotní nezávadnost vegetariánství. Obtíže, které mívají např. v institucích školní a předškolní péče či u lékaře pak zdůvodňují také zastaralostí norem a legislativních nařízení či nezájmem se ve věci vegetariánství dětí informovat. To, jak respondenti vnímají postoj společnosti k bezmasé výživě dětí naznačuje také fakt, že negativní postoj k vegetariánství už většinou přímo očekávají.

Je zřejmé, že rodiče musí být o „správnosti“ vegetariánství hluboce přesvědčeni. Jejich ukotvení ve vegetariánství vychází především ze zkušeností, které s ním mají oni

osobně, ale také ze zkušeností jiných vegetariánských rodičů a jejich dětí. Za důležitou považují také informační základnu a stvrzení zdravotní nezávadnosti vegetariánství (vědeckými) autoritami. Významnou podporu a ujištění pro vegetariánského rodiče představuje také jeho (stejně smýšlející) partner, důležitost názorové shody v otázce výživy a výchovy obecně je zdůrazňována ve všech rozhovorech. Rodiče ve správnosti jejich jednání utvrzuje také to, že (dle jejich slov) jejich děti s vegetariánstvím nemají doposud žádné závažnější problémy a maso sami nevyhledávají. Pravděpodobně s největšími potížemi se tak vegetariánské rodiny setkávají při řešení problémů praktického rázu. Přestože možnost vegetariánského stravování byla zařazena do výživových norem pro školní stravování, bezmasá (resp. vegetariánům vyhovující) jídla jsou k dispozici jen v několika málo školkách či školách. Nekonvenční způsob stravování tak zpravidla rodičům znemožňuje naplno využívat jejich péče a nutí je slevit z jejich požadavků či hledat alternativní řešení. Stejná situace je na některých pobytových akcích a děti tak bývají vyloučeni z dětského kolektivu častěji, než by si oni i jejich rodiče přáli. Přesto však v hodnocení kontextu svých osobních situací zůstávají převážně pozitivní, stejně jako jejich pohled do budoucnosti.

Vzhledem k tomu, že vegetariáni rozhodně nejsou homogenní skupinou, by se s odlišným složením respondentů pravděpodobně lišily také výsledky mého výzkumu. Přesto jsem přesvědčená, že některé hlavní body by zůstaly obdobné. K zajímavým zjištěním by jistě dopomohla také komparace či výzkum motivací rodičů, kteří ač jsou sami vegetariáni, svému dítěti podávají konvenční stravu.

Resumé

The phenomenon of vegetarianism is on rise in our society. Subsequently the number of vegetarians who decide to establish family increases as well. In such a situation the vegetarian has to decide (often before or during the pregnancy) in what way he/she will approach the issue of his/hers children's nutrition and (food) education. In this study I focus on parents who have decided to bring up their children according to their values and therefore to serve them only vegetarian, or even vegan, food. The vegetarian practice is in our country commonly regarded as problematic especially in children; it is often seen as insufficient or even unhealthy. Therefore parents, who decide to bring up their children according to their beliefs, often face moral criticism and even denouncement. In the theoretical section I outline the background relevant to the study. Firstly I describe the outside realities of "family vegetarianism" and vegetarianism in general. I include the following items; common reasons leading to adopting a vegetarian identity, definition of vegetarianism, the position of doctors and other medical authorities towards the issue of meatless alimentation, social activities of vegetarian parents, the option of vegetarian meals in a educational institutions and the results of a quantitative study of public opinion about the vegetarian and "normal" (meat containing) nourishment. Secondly I focus on other factors, which in my opinion influence the understanding and acceptance of children vegetarianism - the cultural relativism and symbolic of meat and the nutrition discourse in connection to the ideology of motherhood.

Based on the better nutritional value, meat holds a symbolic connection to abilities such as strength, energy and health. Vegetables, or the vegetable alimentation in general, is subordinated to meat consumption and they are regarded as deficient in forming the base of full-value meal and thus fulfill one's nutritional needs. Therefore the meatless nourishment can be regarded as insufficient and unable to satisfy the complex needs of children. The alimentation discourse is another factor which creates the picture of inappropriety of children vegetarian nourishment. This discourse is currently led by the advice of specialists and their evaluation of potential risks. The real power of experts resides in the central position of a scientific knowledge and authority,

in the ability to define standards, which are used in order to analyse one's behaviour. In combination with the ideology of motherhood, which brings many moral expectations and responsibility towards the children, the experts have the power to define, at least in case of nourishment, what good care consists of; subsequently the experts have the power to define what a good mothers/parents means. Vegetarianism is usually classified as a risky lifestyle and in the Czech Republic the expert's opinions regarding the appropriateness of vegetarianism presented to us by media often differs considerably. It is necessary to consider, that media which generally transmit the professional opinions to the public almost never address the issue of completely meatless diet. This directly supports the interpretation of vegetarianism in terms of normality and deviation. While vegetarianism of an individual is often regarded within the borders of normality, the children vegetarianism is moving vegetarian families beyond the tolerated boundary.

I have tried to document how the parents react to such realities, as public opinion, in the practical part of the study, which is based on the qualitative analysis of seven interviews with vegetarian parents. Parents are generally pressured to (re)interpret their vegetarian beliefs in a way which is in accord with the positive parenthood identity, thus they have to explain the vegetarian lifestyle not as something inadequate and risky, but a decision taken in the best interest of a child. Above all parents frequently mention the health advantages, which the vegetarian alimentation brings. Meat (and some other animal products) is in their view regarded as "potentially unhealthy food" and it is the best to avoid it. Even though not all vegetarian food is healthy and not all healthy food is vegetarian, at least in opinions of some of the respondents, these two terms implicate each other and often are interchangeable in the respondent's testimonies. The advantages of the meatless diet are pointed out especially in comparison to "normal" regime, which is according to the respondents monotonous and its nutritional "healthy" value is often unsatisfactory. They also interpret the ethical values linked to vegetarianism in accord with the positive parental identity.

The vegetarians believe that the negative reactions, which they have to face are (based mainly in apprehension about the children health) not only from public but also from their relatives, are caused by unfamiliarity with the scientific knowledge, which tends

to affirm that the vegetarian lifestyle is not a health risk. The respondents believe that the difficulties they have to face, for example in school and pre-school institutions or medical clinics are result of obsolescent norms and legislative regulation or a lack of interest in the issue of children vegetarianism. The respondent's view of the public opinion on the meatless alimentation of children also implies that they expect a negative reaction towards vegetarianism.

The respondents defended the vegetarian lifestyle mainly with their own experiences with it, but also using the (positive) experiences of other vegetarian parents and their children. However, it is also important for them that the (scientific) authorities acknowledge that vegetarianism is not harmful from a health perspective. Crucial support and affirmation for vegetarian parent is his/hers (like-minded) partner and the importance of agreement about the offspring's alimentation and education in general was highlighted in all interviews. The fact that children themselves do not face any major problems with vegetarian up bringing and do not search meat is another confirmation of parent's good decision. Therefore the greatest challenges facing the vegetarian family are of a practical character. Even though the vegetarian alimentation was integrated into nutrition norms regarding school and pre-school providers, meatless (or appropriate for vegetarians) options are available only in few institutions. Therefore the unconventional lifestyle generally prevents the parents from using a full services of these institutions and forces them to compromise about upbringing of their offspring or to search alternative solutions. Parents often face a similar dilemma with the school excursions and the children are often excluded from the collective, even though they and their parents do not wish to do so. Nevertheless parents generally remain positive when they judge their situation and analyse their future prospects.

Použitá literatura

ADAMS, C. *The sexual politics of meat : a feminist-vegetarian critical theory*. Pennsylvania: Continuum International Publishing Group, 1999. 272 s. ISBN: 0826411843.

APPLE, R. D. *Mothers & medicine : a social history of infant feeding 1890-1950*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1987. 251 s. ISBN 0-299-11484-8.

BARTÁK, R. J. *Konec „honu na vegetariány“*, 2001 [online]. [Cit. 2008-05-20] Dostupný z WWW: <<http://www.vegetarian.cz/ostatni/honend.html>>

BEARDSWORTH, A.; Keil, T. *Sociology on the menu : an invitation to the study of food and society*. New York: Routledge, 1997. 288 s. ISBN 0-415-11424-1.

BERGER, Petr L.; LUCKMANN T. *Sociální konstrukce reality : pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 216 s. ISBN 80-85959-46-1.

BRUMBERG, Joan J. *The appetite as voice*. In COUNIHAN, C.; VAN ESTERIK, P. *Food and culture : a reader*. New York: Routledge, 1997. s. 159-179. ISBN 0-415-91710-7.

COVENEY, J. *Food, morals and meaning : the pleasure and anxiety of eating*. Routledge, 2000. 188 s. ISBN 0-415-37620-3.

COVENEY, J. *The government of the table : nutrition expertise and the social organisation of family food habits*. In GERMOV, J.; WILLIAMS, L. *A sociology of food & nutrition : the social appetite*. Melbourne: Oxford university press, 1999. s. 220-239. ISBN 978-0-19-551625-8.

Děti potřebují živočišné bílkoviny, jinak je ohrožen jejich vývoj, In ČTK, 28.2.2007 [online]. [Cit.2008-05-20]. Dostupný z WWW: <http://www.fnmotol.cz/html/tiskove_centrum/tiskove_centrum_detail.php?lang=cz&press_release_id=190>

DVOŘÁKOVÁ-JANŮ, V. *Lidé a jídlo*. Praha: ISV nakladatelství, 1999. 182 s. ISBN 80-85866-41-2.

FARB, P.; ARMELAGOS G. *Consuming passions : the anthropology of eating*. Boston: Houghton Mifflin. 279 s. ISBN 0395294487.

FRÜHAUF, P. *Postoj České pediatrické společnosti k alternativní výživě : odborné stanovisko*. In *Česko-slovenská pediatrie*, 2007, Vol. 62, s. 111-113.

HARRIS, M. *Good to eat : riddles of food and culture*. New York: Simon and Schuster, 1985. 289 s. ISBN 0-671-50366-9.

MAURER, D. *Meat as a social problem : rhetorical strategies in contemporary vegetarian literature*. In MAURER, D.; SOBAL, J. *Eating agendas : food and nutrition as social problems*. New York: Aldine Transaction, 1995 s. 143-167. ISBN 0202305074.

MICHAELSEN, K.; WEAVER, L.; BRANCA, F.; ROBERTSON, A. *Feeding and nutrition of infants and young children. Guidelines for the WHO European Region*. Kodaň: WHO, 2000.

MURPHY, E. *Risk, maternal ideologies, and infant feeding*. In GERMOV, J.; WILLIAMS, L. *A sociology of food & nutrition : the social appetite*. Melbourne: Oxford university press, 1999. s. 200-220. ISBN 978-0-19-551625-8.

NETTLETON, S. *Governing the risky self : how to become healthy, wealthy and wise*. In PETERSEN, A.; BUNTON, R. *Foucault, health and medicine*. New York: Routledge, 1997. s. 207-222. ISBN 0-415-15178-3.

PARUSNIKOVÁ, Z. *Biomoc a kult zdraví*. In *Sociologický časopis*, 2000. Vol. 36, No 2. s. 131-142.

PETERSEN, A. *Risk, governance and the new public health*. In PETERSEN, A.; BUNTON, R. *Foucault, health and medicine*. New York: Routledge, 1997. s. 189-206. ISBN 0-415-15178-3.

PETRUSEK, M. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2007. 459 s. ISBN 978-80-86429-63-2.

Position of the American Dietetic Association and Dietitians of Canada : vegetarian diets. In *Journal of the American Dietetic Association*, Vol. 103, No. 6, June 2003, s.748-765.

SAPP, S. G.; HARROD, W. J. *Social acceptability and intentions to eat beef : an extension of Fishbein-Ajzen model using reference group theory*. In *Rural Sociology*, 1989 Vol.54, s. 138-44.

SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar 2005. 328 s. ISBN: 80-551-0904-4.

STRAUSS, A.; CORBINOVÁ, J.: *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert 1999. 270 s. ISBN 80-85834-60-X.

TWIGG, J. *Food for thought : purity and vegetarianism*. In *Religion*, Vol 9. Spring 1979, s. 13-35.

Vyhláška o školním stravování 107/2005, 8.3.2005 [online]. [Cit.2008-05-20]. Dostupný z WWW: <http://www.msmt.cz/uploads/soubory/sb034_05.pdf>

WICKS, D. *Humans, food, and other animals : the vegetarian option*. In GERMOV, J.; WILLIAMS, L. *A sociology of food & nutrition : the social appetite*. Melbourne: Oxford university press, 1999. s. 263-288. ISBN 978-0-19-551625-8.

YNTEMOVÁ, S.; BEARDOVÁ, Ch. *Vegetariánství a děti*. Brno: Mercurius nakladatelství, 2004. 282 s. ISBN 80-86536-04-3.

ZEY, M.; MCINTOSH, W. A. *Predicting intent to consume beef : normative versus attitudinal influences*. In *Rural sociology* 1992, Vol. 57, No. 2, s. 250-265. ISSN 0036-0112.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Tematické okruhy pro rozhovory

Příloha č. 2: Inzerát

Přílohy

Příloha č. 1: Tematické okruhy pro rozhovory

- Vegetariánství rodičů
přijetí vegetariánství, ukotvení ve vegetariánství, vegetariánství partnera, vztah s rodiči, vegetariánství “u vás doma”
- Vegetariánství dětí
těhotenství, lékaři, informovanost, rozhodování o vegetariánství dítěte, obavy?, instituce školní a předškolní péče, ostatní děti a dětský kolektiv, vysvětlování vegetariánství dítěti, jinakost dítěte, ústupky, “krizové situace”, dítě a maso, prarodiče a širší rodina
- Okolí
přátelé a známí, ostatní rodiče, učitelé, sousedé, s jakými reakcemi se setkávají, “šíří” vegetariánství?, styky s ostatními vegetariány, sdružování s ostatními vegetariánskými rodinami, restaurace
- Vegetariánství (dětí) v naší společnosti obecně
jak to vnímají, ne/problematické?, média, vliv okolí, angažovanost za vegetariánství

Příloha č. 2: Inzerát

Jsem studentkou sociologie na Fakultě sociálních věd UK a svou bakalářskou práci píši na téma vegetariánství a rodičovství. Proto hledám několik vegetariánských párů, ochotných se se mnou v cca hodinových rozhovorech podělit o zkušenosti s vegetariánskou výchovou svých dětí (k rozhovoru postačí účast jednoho z partnerů). Rozhovory budou sloužit pouze pro účely mé práce a na vaše přání mohou být anonymizovány. Platí po celé ČR - ráda za vámi kamkoliv přijedu. Odměnou vám budiž dobrý pocit a balíček výrobků z ekologického zemědělství. Pro další informace mne prosím kontaktujte na e-mailu vegetarianstvi@seznam.cz